

Univerzita Karlova Přírodovědecká fakulta

Studijní program: Geografie

Studijní obor: Geografie a kartografie

Alexandr Torgalo

Demografický vývoj malých sídel: minulost, současnost a budoucnost

Demographic development of small settlements: past, present and future

Bakalářská práce

Vedoucí práce: Mgr. Hana Bednářová

Praha 2020

ČESTNÉ PROHLÁŠENÍ

Prohlašuji, že jsem závěrečnou práci zpracoval samostatně a že jsem uvedl všechny použité informační zdroje a literaturu. Tato práce ani její podstatná část nebyla předložena k získání jiného nebo stejného akademického titulu.

V Praze dne 20. května 2020

.....

Alexandr Torgalo

PODĚKOVÁNÍ

Děkuji své vedoucí bakalářské práce Mgr. Haně Bednářové za vstřícný přístup, pomoc při psaní této práce a za cenné rady a připomínky k obsahu a metodice závěrečné práce.

ABSTRAKT

Vylidňování venkova je dlouhodobý fenomén, který probíhá v řadě vyspělých zemí. V evropském prostoru poprvé dochází k masovému stěhování z venkova do měst v první polovině 19. století. Ve druhé polovině 20. století depopulace venkova zrychlila, na přelomu tisíciletí ovšem zpomalila, potažmo zastavila. Cílem práce je analýza demografického vývoje v nejmenších sídlech, které jsou depopulací nejvíce ohroženy. Byl porovnán populační vývoj v současnosti a v minulosti (od 70. let 20. stol.), vývoj v periferních a neperiferních (jádrových) oblastech a vývoj v nejmenších venkovských sídlech ve srovnání s většími sídli. K tomuto účelu posloužil ukazatel „index změny počtu obyvatel“ za tři různá vývojová období. Pro vymezení problémových oblastí byly použity další ukazatele demografické povahy (mj. ukazatele věku), které byly za každou jednotku obodovány metodou „pořadí“. Tyto problémové oblasti byly nakonec porovnány s typologií venkova. Hlavním zjištěním celé práce bylo, že pokles počtu obyvatel se zastavil ve všech velikostních skupinách sídel včetně těch nejmenších i ve většině periferních oblastí.

Klíčová slova: depopulace venkova, demografický vývoj, periferie, problémové oblasti, typologie venkova.

ABSTRACT

Rural depopulation is a long-standing affair, taking place in a number of advanced countries. In the European space, mass migration from the country to towns occurred for the first time in the first half of the nineteenth century. In the second half of the twentieth century, rural depopulation accelerated, but at the beginning of the new millennium it slowed down or even came to a halt. The study wants to analyse demographic development in the smallest settlements which are most threatened by depopulation. There was a comparison of the population development at present and in the past (since the 1970s), the development in peripheral and non-peripheral (core) areas and the development in the smallest rural settlements in comparison with bigger ones. This purpose was served by the indicator „index of change in population number“ for three, different development periods. For the sake of delineation of the problem areas, a use was made of further indicators of demographic nature (such as indicators of age). For every unit, they were evaluated by the “rank” method. In the end, these problem areas were compared with the typology of the country. The main finding of the study was that the fall in the population number stopped in all size groups of settlements, including the smallest ones, and in most peripheral areas.

Keywords: rural depopulation, demographic process, periphery, problem areas, rural typology.

OBSAH

1	ÚVOD	9
1.1	Výzkumné otázky	10
2	TEORETICKÝ RÁMEC	12
2.1	Venkov.....	12
2.1.1	Historický vývoj venkova	12
2.1.2	Vylidňování venkova v Evropě.....	14
2.1.3	Typy zániku sídla	16
2.1.4	Venkovský rozvoj	17
2.1.5	Vnímání venkova	19
2.2	Periferie	20
2.2.1	Definice periferie.....	20
2.2.2	Vymezení periferií.....	21
2.2.3	Periferní procesy	22
2.2.4	Negativní jevy na periferii.....	23
3	METODIKA	25
3.1	Data o venkově	25
3.2	Metodika výzkumu	26
3.2.1	Části obce	26
3.2.2	Obce	28
4	VÝVOJ ČÁSTÍ OBCÍ	30
4.1	Prostorové rozložení ukazatelů.....	31
4.1.1	Index změny počtu obyvatel.....	31
4.1.2	Index změny počtu domů	32
4.1.3	Počet obyvatel na dům	33
4.1.4	Součet známek ukazatelů	34
4.2	Velikostní skupiny sídel	36
4.3	Srovnání s typologií venkova	39
5	VÝVOJ V OBCÍCH	43
5.1	Ukazatele věku	43
5.1.1	Průměrný věk	43
5.1.2	Osoby v produktivním věku.....	45
5.1.3	Podíl osob nad 65 let	47
5.1.4	Index stárí.....	49

5.2	Vylidňování venkova.....	51
5.2.1	Index změny počtu obyvatel.....	51
5.2.2	Depopulace v datech	52
5.3	Součet známek ukazatelů.....	54
5.4	Srovnání s typologií venkova	55
6	ZÁVĚR	59
7	LITERATURA	62
7.1	Knižní zdroje	62
7.2	Elektronické zdroje.....	65

SEZNAM OBRÁZKŮ

Obr. 1: Typologie venkova podle POÚ (2019).....	19
Obr. 2: Společná legenda pro všechny mapové výstupy zobrazené metodou „pořadí“.....	28
Obr. 3: Prostorové rozložení částí obcí s méně než 50 obyvateli v roce 2011.....	30
Obr. 4: Index změny počtu obyvatel částí obcí v letech 1970–2011 podle metody pořadí.....	31
Obr. 5: Index změny počtu domů v letech 1970–2011 podle metody pořadí.....	32
Obr. 6: Počet obyvatel na dům v letech 1991, 2001 a 2011.....	33
Obr. 7: Demografická situace v částech obcí (shluková analýza součtu pořadí tří ukazatelů).....	35
Obr. 8: Typologie venkova podle Perlín, Kučerová, Kučera (2010).....	36
Obr. 9: Součet pořadí tří ukazatelů za části obce agregovaný na úrovni POÚ.....	40
Obr. 10: Průměrný věk v obcích Česka v letech 2001, 2011 a 2018.....	44
Obr. 11: Podíl produktivní složky (15-64 let) v letech 2001, 2011 a 2018.....	46
Obr. 12: Podíl osob nad 65 let v letech 2001, 2011 a 2018.....	48
Obr. 13: Index stáří v letech 2001, 2011 a 2018 podle metody pořadí.....	50
Obr. 14: Index změny počtu obyvatel obcí v letech 2001–2018 podle metody pořadí.....	52
Obr. 15: Prostorové rozložení sídel s klesajícím počtem obyvatel v letech 2001–2011.....	53
Obr. 16: Demografická situace v obcích (shluková analýza součtu pořadí pěti ukazatelů)....	54
Obr. 17: Součet pořadí pěti ukazatelů za obce agregovaný na úrovni POÚ.....	56

SEZNAM TABULEK

Tab. 1: Index změny počtu obyvatel ve velikostních skupinách obcí v Česku.....	13
Tab. 2: Dlouhodobý vývoj územní koncentrace obyvatelstva na území Česka (1790–1970).....	14
Tab. 3: Index změny počtu obyvatel ve velikostních skupinách obcí ve Španělsku.....	15
Tab. 4: Index změny počtu obyvatel ve velikostních skupinách obcí v Itálii.....	15
Tab. 5: Sídelní struktura ve vybraných zemích Evropy v roce 2011.....	20
Tab. 6: Index změny počtu obyvatel v letech 1970–2011.....	37
Tab. 7: Index změny počtu domů v letech 1970–2011.....	37
Tab. 8: Index změny podílu obyvatel části obce ku celkové populaci obce v letech 1970–2011.....	38
Tab. 9: Index změny podílu domů v části obce ku celkovému počtu domů v obci v letech	

1970–2011.....	38
Tab. 10: Počet částí obcí v jedné obci dle velikostních skupin v roce 2011.....	39
Tab. 11: Průměrný počet obyvatel na dům v letech 1991, 2001 a 2011.....	39
Tab. 12: Demografické ukazatele v absolutních hodnotách podle typů venkova.....	41
Tab. 13: Relativní pořadí demografických ukazatelů v jednotlivých typech venkova.....	42
Tab. 14: Ukazatele věku v absolutních hodnotách podle typů venkova.....	57
Tab. 15: Relativní pořadí věkových ukazatelů v jednotlivých typech venkova.....	57

SEZNAM GRAFŮ

Graf 1: Vývoj počtu obcí na území Česka v letech 1951–2016.....	16
Graf 2: Průměrný věk (medián) podle populační velikosti obcí v letech 2001, 2011 a 2018...45	
Graf 3: Podíl produktivní složky podle populační velikosti obcí v letech 2001, 2011 a 2018.....	47
Graf 4: Podíl osob nad 65 let podle populační velikosti obce v letech 2001, 2011 a 2018...49	
Graf 5: Index stáří podle populační velikosti obce v letech 2001, 2011 a 2018.....	51

SEZNAM ZKRATEK

ČR	Česká republika
ČSÚ	Český statistický úřad
Eurostat	Evropský statistický úřad
LAU	místní správní jednotka
MF Dnes	Mladá fronta Dnes
OECD	Organizace pro hospodářskou spolupráci a rozvoj
POÚ	obec s pověřeným obecním úřadem
TV	typ venkova
VÚ	vojenský újezd

1 ÚVOD

Od poloviny 19. století se obyvatelstvo řady evropských států díky průmyslové revoluci koncentruje z venkova do měst (HAMPL 2005). Postupné snižování porodnosti v populaci mělo ve druhé polovině 20. století za následek, že venkov přestává záporné migrační saldo kompenzovat vysokým přirozeným přírůstkem. Důsledkem toho postupně dochází k vyliďňování venkova, které postihlo téměř všechny evropské státy, Česko nevyjímaje. Lišily se, ale způsob a intenzita depopulace venkova. Jinak probíhala depopulace v západní Evropě, jinak v jižní Evropě a jinak v zemích bývalého východního bloku.

Od konce 20. století někteří autoři pozorují určité zpomalení tohoto jevu (Pinilla, Ayuda, Sáez 2008) nebo dokonce jeho obrácení prostřednictvím kontraurbanizace. V Česku, kde až do konce 80. let vládl komunistický režim, se opožděně přidává proces suburbanizace, který se týká venkova v těsném sousedství měst (Ouředníček, Novák, Šimon 2013). Migrace je vůbec velmi významný proces nejen ve venkovském prostoru, proto se sluší dodat její stručnou definici. Ouředníček (2002) ve své matici zdrojových a cílových oblastí migrace vyznačuje dva hlavní migrační proudy týkající se venkova: urbanizace – migrace z venkova do měst či suburbií, a kontraurbanizace – migrace z měst či suburbií na venkov (Ouředníček 2002; cit. v Šimon, Ouředníček 2010). V současnosti v Česku probíhá migrace z venkova a na venkov obousměrně.

Zdálo by se tedy, že český venkov je díky kontraurbanizaci „zachráněn.“ Ale probíhá kontraurbanizace na celém venkově? Týká se i periferních oblastí? Jaké obce a kde jsou ohroženy depopulací v Česku nejvíce? Podle Musila a Müllera (2008) jsou nejvíce znevýhodněné tzv. vnitřní periferie podél krajských hranic, které se potýkají s vyliďňováním vesnic, stárnutím populace nebo omezováním spojů autobusové dopravy (Marada, Květoň 2010). Cílem této bakalářské práce je proto analyzovat demografický vývoj venkova od 70. let 20. století až do současnosti, přičemž silný důraz je kladen na periferní a jinak znevýhodněné oblasti. Práce hodnotí vývoj a současnou demografickou situaci na venkově s možnou predikcí do budoucna. Vývoj venkova je hodnocen kvantitativně na základě statistických dat za co nejmenší územní jednotky publikované Českým statistickým úřadem (ČSÚ).

Práce je členěna do čtyř kapitol. Kapitola 2 seznamuje čtenáře s hlavními vývojovými trendy na venkově a nastiňuje největší problémy, se kterými se potýkají venkovské periferní oblasti a obce. Třetí kapitola stanovuje metodiku empirické části práce. Metodika dává důraz

jak na analýzu prostorových jevů v absolutních hodnotách, tak i relativní srovnání mezi periferními oblastmi a zbytkem území. Čtvrtá kapitola se zabývá demografickým vývojem částí obcí v období 1970–2011 se silným důrazem na nejmenší sídla, která jsou vyliďněním (nebo možným zánikem) ohrožena nejvíce. Na konci kapitoly jsou vymezeny periferní oblasti a prostorové jevy srovnány s typologií venkova (Perlín, Kučerová, Kučera 2010). Poslední kapitola se zabývá vývojem obcí v letech 2001–2018 s důrazem na ukazatele věku, které charakterizují stárnutí populace v periferních obcích. V další části kapitoly jsou srovnána data za obce a části obcí a vymezena území s klesajícím počtem obyvatel. Na závěr páté kapitoly jsou – podobně jako v předchozí kapitole – vymezeny periferní oblasti a jednotlivé prostorové jevy srovnány s typologií venkova.

1.1 Výzkumné otázky

Na základě rešerše tuzemské i zahraniční literatury a následné kvantitativní analýzy statistických dat se práce pokouší odpovědět na několik základních výzkumných otázek. Populační vývoj v periferních sídlech negativně ovlivňuje odlehlá poloha vůči střediskům a malá populační velikost. Zejména v Čechách s rozdrobenější sídelní strukturou působí souběžně oba faktory (Marada, Květoň 2010). Cílem této práce je zjistit, který ze zmíněných faktorů je významnější.

Dále je zkoumáno, zda na českém venkově pokračuje depopulace, nebo byl již nastartován proces kontraurbanizace. Podle Maříkové (2005) se sice vyliďňování venkova jako takového zastavilo, ale nejmenší obce ztrácí obyvatele i nadále. V této práci je ověřována teze Maříkové a depopulace venkova se prozkoumává podle velikostních skupin sídel, včetně těch nejmenších. Tato práce pracuje se sídly pod 1 000 obyvatel (u obcí pod 5 000 obyvatel), sídla (části obce) dělí na 0-9, 10-24, 25-49, 50-199, 200-499 a 500-999 obyvatel.

Analýzou populačního vývoje v komunistickém období a v současnosti je zkoumána kontinuita vývoje venkovských oblastí, tedy zda se oblasti, které se v současnosti vyliďňují, vyliďňovaly v socialistickém období do 80. let 20. století rychleji než ostatní oblasti venkova. Zjištění Korčáka (1929) a později Musila (1988) naznačují, že periferní oblasti s depopulací obyvatelstva byly alespoň v minulosti poměrně kontinuální.

Prostřednictvím typologie venkova jsou vymezeny oblasti, které jsou na tom nejlépe a které nejhůře. Rozdělení do jednotlivých skupin venkova umožňuje analyzovat populační vývoj v každém typu venkova zvlášť. Podle Perlína a dalších autorů se venkov ve vnějších periferiích potýká s jinými typy problémů než venkov ve vnitřních periferiích (Perlín a kol. 2019). Třeba

sociální vyloučení v užším slova smyslu se týká spíše vnějších periferií typu Jesenicko (Čada a kol. 2015), zatímco vyliďňování postihuje spíše vnitřní periferie (Musil, Müller 2008).

Výsledky geografických analýz hodně závisí na tom, v jakých jednotkách a na jaké řádovostní úrovni jsou dané jevy zkoumány. Výzkum na větších územních jednotkách může skutečnost do značné míry zkreslovat (Klufová 2015). To platí i pro obce, které jsou řádově vyššími jednotkami než části obce. Zvláště v řídce zalidněných periferiích se často vyskytují plošně rozsáhlé obce s velkým počtem částí obcí. Lze tedy předpokládat, že řada klesajících sídel se nachází na území rostoucí obce, a naopak v klesající obci může být jedno rostoucí sídlo.

Základní výzkumné otázky tedy byly formulovány následovně:

- I. Má větší vliv na vyliďňování venkova periferní poloha sídla vůči středisku nebo jeho populační velikost?
- II. Do jaké míry souvisí vyliďňování sídel s jejich populační velikostí?
- III. Probíhala depopulace venkova v periferních oblastech rychleji také v socialistickém období?
- IV. Jak se liší demografická situace obcí podle typu venkova a kde jsou změny nejdynamičtější?
- V. Jak často se populačně „klesající“ sídla nacházejí v populačně „rostoucích“ obcích?

2 TEORETICKÝ RÁMEC

2.1 Venkov

2.1.1 Historický vývoj venkova

S rozvojem vyspělé civilizace v Evropě lidé stále více vnímali, že život ve městě je odlišný od života na venkově. Dichotomie mezi městem a venkovem se projevovala již ve starověku. Podle Klufové (2015) se idea „venkovského“ poprvé objevuje v římské říši, kde lidé venkov spojovali s určitými morálními a kulturními hodnotami. Venkov byl vnímán jako zdroj potravin, přírodních zdrojů, služebnictva a vojáků. Ve středověku je venkov popisován jako jednoduchý, nevinný a bezúhonný, spojený s prací v zemědělství a vazbou na přírodu (Woods 2011, cit. v Klufová 2015). V novověku byla idea evropského venkova importována z mateřských zemí do svých kolonií, především do Severní Ameriky.

Velký zlom nastal za průmyslové revoluce na přelomu 18. a 19. století. Vlivem technologického pokroku se ve městech rozjížděla průmyslová výroba a zdrojem pracovní síly byl právě venkov, kde žila naprostá většina evropské populace. Tehdy započal proces urbanizace, tedy přesouvání obyvatel z venkova do měst. Tato transformace spojená s depopulací venkova ovšem neprobíhala ve všech evropských zemích jednotně, začátek transformace, délka i její intenzita se v jednotlivých zemích lišily. V zemích střední a západní Evropy zpravidla započala urbanizace dříve a byla intenzivnější než v zemích jižní a východní Evropy (Pinilla, Ayuda, Sáez 2008).

V českých zemích zřejmě započala urbanizace počátkem 19. století, přesná data jsou ovšem k dispozici až od roku 1869, kdy v Rakousku-Uhersku proběhlo první moderní sčítání lidu. Mezi lety 1869 a 1930 podíl městského obyvatelstva narostl z 35,1 % na 47,8 % (Boháč 1936, cit. v Srb 2004). Český venkov měl v tomto období záporné migrační saldo, které bylo kompenzováno vyšší porodností, a tedy vyšším přirozeným přírůstkem. V absolutním měřítku tedy počet venkovských obyvatel narostl z 4,9 na 5,5 milionů. V některých periferních oblastech se ovšem venkov vylidňoval, a to i v absolutním měřítku, již od konce 19. století (Korčák 1929).

Ve druhé polovině 20. století následoval proces vylidňování venkova, kdy počet venkovských obyvatel klesal nejen v relativním, ale i v absolutním měřítku. Proces demografické revoluce se dostal do poslední fáze, přirozený přírůstek se snížil prakticky na nulu a venkov začal ztrácet obyvatele. Venkov v letech 1961–1991 ztratil cca 1,4 milionu obyvatel, roku 1991 žili na venkově 3,3 miliony obyvatel. Ve stejném období narostl podíl městského obyvatelstva z 50,7 % na 67,7 % (Srb 2004). Na depopulaci venkova ale působily

i vnější vlivy. Po 2. světové válce došlo k vysídlení českých Němců z pohraničí a značná část českého pohraničí, které Němci dříve obývali, se vyliidnila. Území bylo následně selektivně dosidlováno (Hampl 2005) a řada vesnic dokonce zanikla (Anděl, Brzóska 2005; In: Novotná a kol. 2005). Po roce 1948 komunistický režim uplatňoval silnou industrializaci státu, a tak se z venkovských oblastí stěhovali lidé do oblastí těžkého průmyslu (Perlín 2003, In: Majerová a kol. 2003; Hampl 2005). V 70. letech byla zavedena tzv. středisková soustava obcí, která selektivně podporovala rozvoj větších sídel na úkor menších (Hampl 2005), přičemž s některými sídli se do budoucna ani nepočítalo.

Tab 1: Index změny počtu obyvatel ve velikostních skupinách obcí v Česku

Populační velikost obce	Počet jednotek (2018)	Index změny počtu obyvatel		
		1970-1991	1991-2001	2001-2011
0-199	1 492	0,70	0,95	1,04
200-499	2 015	0,71	1,00	1,08
500-999	1 349	0,86	1,02	1,09
1 000-4 999	1 125	0,97	1,02	1,07

Zdroj: Eurostat (2019)

V současnosti již podle řady autorů k vyliidňování venkova v Česku plošně nedochází. Výjimkou jsou mnohé obce do 200 obyvatel (Maříková 2005) a oblasti tzv. vnitřních periferií (Musil, Müller 2008), které se vyliidňují i v současnosti. Jak intenzivní bylo vyliidňování venkova v Česku, dobře ilustruje index územní koncentrace obyvatelstva H zobrazený v tab. 2, který „udává podíl území v %, na němž žila 'rozptýlená' polovina obyvatelstva“ (Hampl 2005, s. 26). Na území Česka v letech 1831–1970 narostl index H z 59,01 na 72,33. Koncentrace obyvatelstva prudce narostla mezi lety 1869 a 1890 a nejvyšší nárůst byl zaznamenán na přelomu 19. a 20. století. V průběhu 20. století se koncentrace obyvatelstva pozvolna zpomalovala.

Tab. 2: Dlouhodobý vývoj územní koncentrace obyvatelstva na území Česka (1790–1970)

rok	Územní koncentrace (H)	Změna (přepočteno na období 20 let)
1790	60,48	
1831	59,01	–0,73
1846	59,13	0,16
1869	59,80	0,57
1890	62,04	2,13
1910	65,48	3,44
1930	68,19	2,71
1950	70,65	2,47
1970	72,33	1,68

Zdroj: Převzato z Hampl 2005, s. 26, upraveno

2.1.2 Vylidňování venkova v Evropě

Depopulace venkova postihla řadu evropských zemí, dopady tohoto jevu se ovšem v různých státech lišily. Můžou za to odlišné vnější (přírodní) podmínky i odlišný historický, kulturní a ekonomický vývoj. V bohatých státech severní a západní Evropy započalo vylidňování venkova dříve a nebylo tak intenzivní jako v chudých zemích jižní a východní Evropy (Pinilla, Ayuda, Sáez 2008). Jednou ze zemí nejvíce postižených depopulací venkova je Španělsko, jehož situaci se tamní autoři (např. Bayona, Collantes, Pinilla) intenzivně zabývají. Španělský venkov se nejintenzivněji vylidňoval od 50. do 80. let 20. století, poté se proces zpomalil (Pinilla, Ayuda, Sáez 2008). V letech 1991–2008 se vylidňovaly především vnitřní periferie kolem hlavního města Madrid a vnější periferie podél hranic s Portugalskem (Collantes et al. 2014).

V Katalánsku vrcholil „venkovský exodus“ v 70. letech 20. století z důvodu mechanizace zemědělství. V posledních desetiletích se ale situace otočila díky kontraurbanizaci a díky migraci cizinců do venkovských obcí. V současnosti 70 % venkovských obcí ve Španělsku vykazuje růst a 30 % obcí, vesměs těch nejdlehlších, nadále ztrácí obyvatele (Bayona, Carrasco, Alonso 2013). Sousední Aragonie byla postižena hůře kvůli své poloze na vnitřní periferii. Ke konci 20. století se depopulace prohloubila kvůli zápornému přirozenému přírůstku. Počátkem 21. století se však proces depopulace prudce zpomalil díky migraci cizinců a návratové migraci původních obyvatel, kteří v minulosti odešli do měst (viz tab. 3). V současnosti ztrácí obyvatele nejmenší obce, zatímco obce nad 1 000 obyvatel již rostou (Pinilla, Ayuda, Sáez 2008).

Tab. 3: Index změny počtu obyvatel ve velikostních skupinách obcí ve Španělsku

Populační velikost obce	Počet jednotek	Index změny počtu obyvatel		
		1970-1991	1991-2001	2001-2011
0-199	2 280	0,52	0,92	0,88
200-499	1 550	0,62	0,93	0,96
500-999	1 055	0,70	0,96	1,01
1 000-4 999	1 923	0,85	1,02	1,10

Zdroj: Eurostat (2019)

Z dalších zemí, které výrazně postihlo vyliďňování venkova, lze zmínit Itálii (viz tab. 4). Na italské Sicílii ztratily v letech 1961-2011 obyvatelé téměř všechny venkovské oblasti (Rizzo 2016). V současnosti se vyliďňují hlavně odlehlé vysokohorské oblasti Itálie. Území turisticky atraktivní a s příznivějším zemědělstvím či ekonomickou strukturou naopak pomalu rostou či alespoň stagnují (Rizzo 2016).

Tab. 4: Index změny počtu obyvatel ve velikostních skupinách obcí v Itálii

Populační velikost obce	Počet jednotek	Index změny počtu obyvatel		
		1971-1991	1991-2001	2001-2011
0-199	220	0,68	0,76	0,90
200-499	623	0,77	0,85	0,95
500-999	1 104	0,86	0,92	0,98
1 000-4 999	3 755	0,99	0,98	1,04

Zdroj: Eurostat (2019)

Jak v Itálii, tak ve Španělsku se nachází řada opuštěných vesnic či těch, které ztratily většinu obyvatel. Místní samosprávy se tento trend snaží zvrátit prodejem domů či dokonce celých vesnic za nízkou či symbolickou cenu. Ve Španělsku bylo roku 2014 na prodej okolo 100 vesnic (MF Dnes 2014). V Itálii nabízí domy zdarma řada opuštěných vesnic na Sicílii a Sardinii (Český rozhlas 2019). Takové vesnice lákají především rekreanty. Úspěšnější obce proto takové pobídky podmiňují trvalým pobytem v nich (MF Dnes 2020b). Podobný problém postihuje i Srbsko, které ztrácí obyvatelé nejenom na venkově, ale i v celostátním měřítku (MF Dnes 2020a).

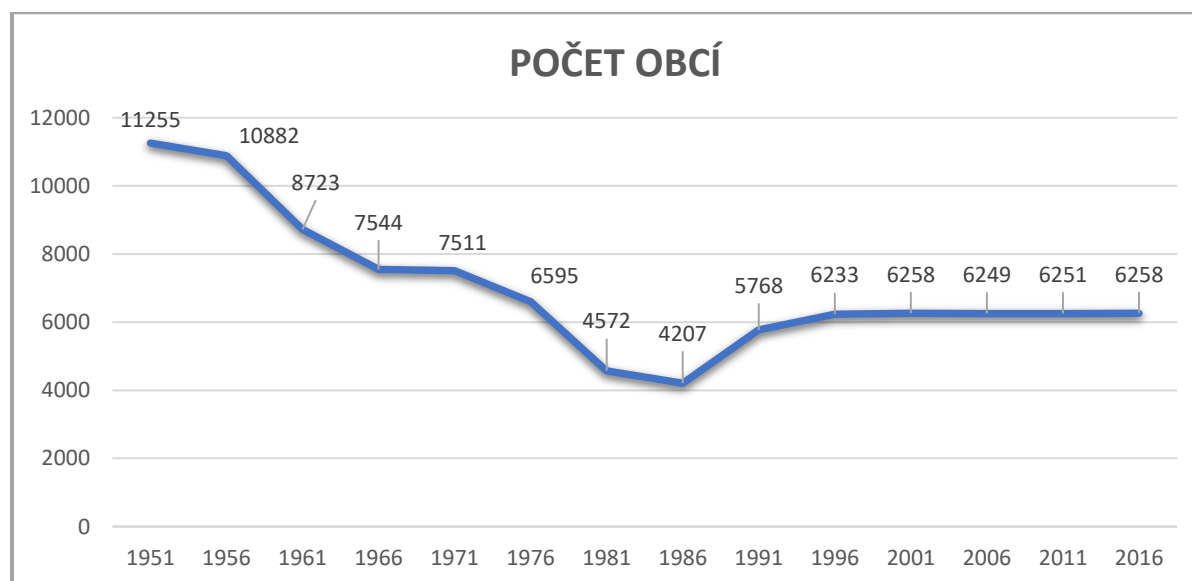
V Rusku se obyvatelstvo venkova koncentruje do větších sídel, menší sídla obyvatelé ztrácí. Výjimkou je tzv. severní Kavkaz (Předkavkazsko) obývaný převážně menšinovými muslimskými národy, kde dosud není ukončen proces demografického přechodu, a tak díky přirozenému přírůstku populace roste. V poslední době se ovšem proces vyliďňování zpomaluje a venkov se patrně dostává do nového stavu rovnováhy (Alexejev, Safronov 2015).

2.1.3 Typy zániku sídla

Důsledkem vylidňování venkova může být kromě poklesu počtu obyvatel i zánik sídla. Jako sídlo lze definovat seskupení budov v krajině sloužící k trvalému bydlení, které často plní další funkce (administrativní, obslužnou, vzdělávací, rekreační, duchovní). Za sídla se naopak nepovažují statky, samoty a jiné osamocené budovy. Obec je sídlo nebo skupina sídel, které plní administrativní funkci prostřednictvím obecního úřadu. Obec se většinou skládá z více sídel, výjimečně jedno sídlo může být ve dvou obcích (např. Klánovice-Šestajovice, Prostějov-Držovice).

Zánik sídelní jednotky lze obecně rozdělit na administrativní, funkční (populační) a fyzický. Při *administrativním zániku* ztrácí sídlo status samostatné obce (zřídka části obce), ale vesnice je nadále trvale obydlena. V Česku k tomu docházelo zejména ve druhé polovině 20. století, kde populace venkova klesala a obce se mezi sebou slučovaly. Dnes v Česku k tomuto jevu nedochází, naopak v 90. letech stoupl počet obcí z cca 4 100 na 6 250 jednotek (Maříková 2003, In: Majerová a kol. 2003).

Graf 1: Vývoj počtu obcí na území Česka v letech 1951–2016

Zdroj: Převzato z Honner, Halásek 2018, s. 23, upraveno

Druhým případem je *změna funkce (využití) sídla*, kdy ve vsi nežijí (téměř) žádní trvalí obyvatelé. V takovém případě vesnice fyzicky existuje, ale domy jsou obydleny jen sezónně a slouží tak k rekreaci. V českém kontextu se hovoří o tzv. chalupaření, tedy využívání venkovských objektů jako chalupy. Nejvíce takových sídel se transformovalo v 70. letech z malých „nestřediskových“ sídel, vyskytují se hlavně v pohraničních oblastech a na vnitřních

periferiích. Tento scénář zániku sídel je pozitivní v tom, že dochází ke stabilizaci sídelní soustavy a často i k zachování kulturního a architektonického rázu krajiny (Fialová, Vágner 2005; In: Novotná a kol. 2005).

Poslední možností je *fyzický* zánik sídla, buďto z důvodu naprostého vylidnění nebo změny využití či nevyužití území. Fyzický zánik je buď přirozený (nikdo se nestará, objekty chátrají) nebo direktivní (vyšší priorita pro stát či region). V Česku zaniklo nejvíce sídel v pohraničních oblastech po roce 1945, kdy se po odsunu Němců nepodařilo sídla dosídlit novými obyvateli. K zániku sídel z důvodu změny využití území docházelo hlavně ve druhé polovině 20. století při zřizování vojenských újezdů, rozšiřování povrchových uhelných dolů a výstavbě vodních nádrží. Široký pás neobydleného území vznikl podél bavorské a rakouské hranice po vytyčení tzv. železné opony (Perlín 2003, In: Majerová a kol. 2003). V Evropě jsou nejvíce ohroženy fyzickým zánikem venkovských sídel státy se silnou depopulací venkova, jde zejména o země jižní a východní Evropy (viz 2.1.2).

2.1.4 Venkovský rozvoj

Venkovský prostor bývá přirozeně oproti městům v řadě ohledů znevýhodněn, proto se využívá řady nástrojů, jak jeho atraktivitu zvýšit či alespoň zachovat na současné úrovni. Cílem venkovských rozvojových strategií je mj. zabránit negativním jevům jako vylidňování periferních oblastí, zhoršení životních podmínek atd. Rozvoj dané oblasti je dán exogenními a endogenními faktory. Zatímco exogenní jsou faktory a nástroje, které aktéři nemohou ovlivnit, endogenní faktory jsou aktivity stávajících uživatelů venkova neboli aktérů rozvoje (Bínek a kol. 2009).

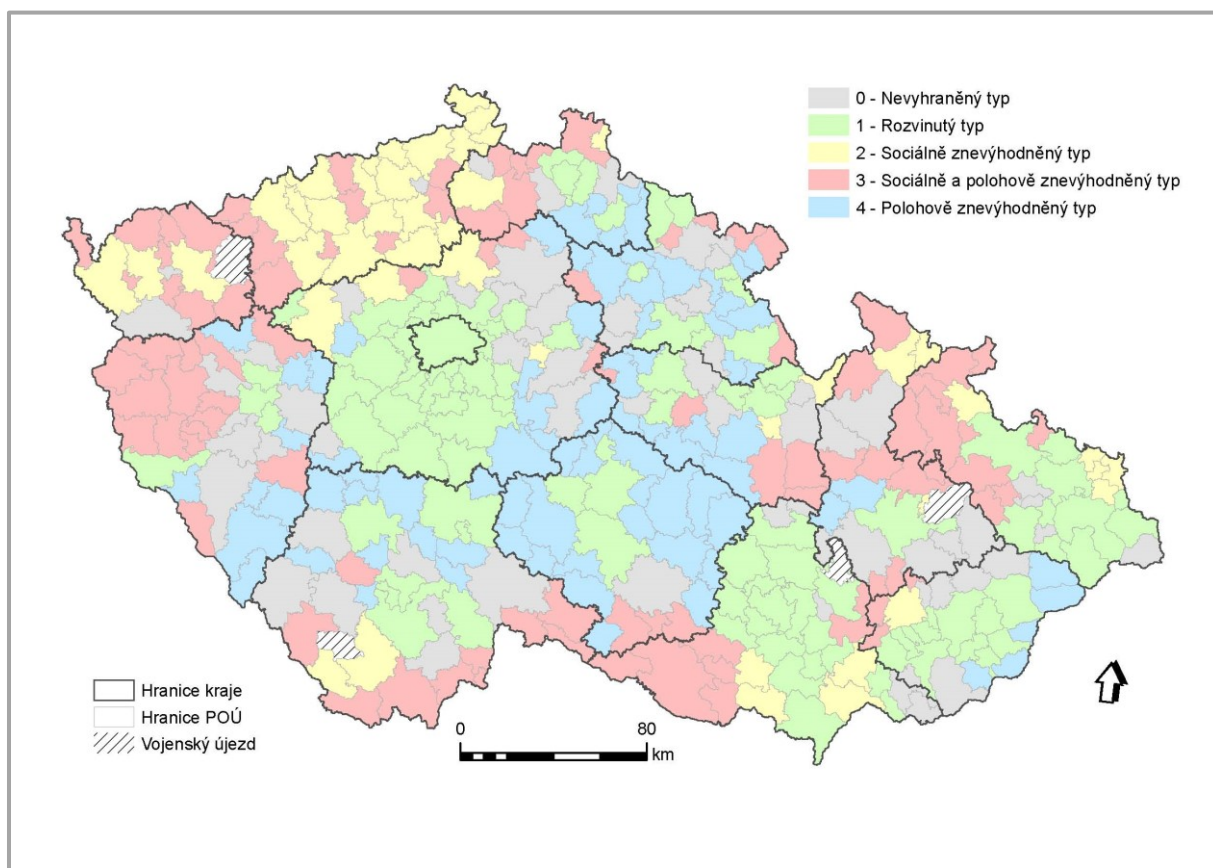
Existenci komunikačních sítí mezi důležitými rozvojovými aktéry, díky kterým mohou lépe a efektivněji ovlivňovat komplexní problémy lokality, označujeme jako *sociální kapitál* (Bernard, Kostecký, Illner, Vobecká 2011, cit. v Klufová 2015). Rozvojový potenciál nepřímo ovlivňuje reprodukční chování obyvatel, kdy porodnost a rodinný stav ovlivňují kvalitu populace dané obce či regionu. „Pro 'zdravý' rozvoj obcí mají význam lidé s tradičním hodnotovým systémem, rodinnými tradicemi, rodinnou soudržností a solidaritou. Naopak vyšší míry rozvodovosti mohou být spojeny s celou řadou sociálních problémů, které se mohou promítat i do života místní komunity“ (Klufová 2015, s. 159). Vyšší podíl rozvedených lze vyzpozorovat mj. v pohraničních dosídlených oblastech tzv. Sudet (Klufová 2015), které se vyznačují i nižší mírou sociálního kapitálu (Bernard, Šimon 2017). Je-li sociální kapitál obyvatel nižší, je ochota obyvatel participovat na lokálním rozvoji menší a možnosti rozvoje omezené, ne-li nulové. „Dokud obyvatelé sami nepochopí, že je třeba aktivně přetvářet

prostředí, ve kterém žijí, mine se jakákoli pomoc účinkem“ (Kuldová 2005, In: Novotná a kol. 2005, s. 107).

Rozvojové strategie se realizují na různých řádovostních úrovních. Na místní úrovni jde o tzv. místní akční skupiny, které propojují subjekty z veřejného i soukromého sektoru do rozvojového partnerství (Bínek a kol. 2009). Na vyšších úrovních jde o strategie rozvoje krajů, státu nebo Evropské unie prostřednictvím strukturálních fondů. Na krajské a národní úrovni lze regionální politiku koordinovat pomocí typologií venkova. Cílem takových typologií je většinou optimalizace přidělování prostředků z evropských fondů (Baňski, Mazur 2016). Chápeme-li venkovský prostor pouze jako dichotomii město-venkov, vede to k nevhodnému či neefektivnímu použití podpůrných nástrojů (Perlín, Kučerová, Kučera 2010). Copus a kol. (2008) rozděluje typologie na prostorové a výkonnostní. *Prostorové typologie* jsou zaměřené na stupeň rurality či urbanizace a mají tendenci reflektovat existující prostorovou strukturu vztahů město-venkov. Takové typologie se nepoužívají k tvorbě politik regionálního rozvoje. *Výkonnostní typologie* se soustředí na problémy dynamiky vývoje, pro něž je typický jejich analytický charakter (Copus a kol. 2008, cit. v Klufová 2015). Jako příklad zahraniční výkonnostní typologie lze uvést práci dvojice autorů Baňski a Mazur, kteří v roce 2016 zpracovali typologii venkova v Polsku. Ti kombinací sedmi ukazatelů vymezili 12 typů venkova, z nichž bylo možné vyčíst suburbánní, rekreační oblasti nebo vnitřní periferie.

V Česku se typologiím venkova dlouhodobě věnuje Perlín. První typologii vytvořil roku 1998 a zahrnovala 6 kategorií venkova na úrovni okresů (Perlín 1998; cit. v Perlín 2003, In: Majerová a kol. 2003). Typologie ovšem trpěla nedostatečnou datovou základnou, proto o dvanáct let později vytvořil spolu s kolegy typologii novou a přidal dvě kategorie venkova (Perlín, Kučerová, Kučera 2010). Autoři identifikovali dvě hlavní dichotomie, a to mezi Čechy a Moravou a mezi Sudety dosídlenými po 2. světové válce a kontinuálně osídleným vnitrozemím. Třetí typologii vytvořil spolu s kolegy v roce 2019, kde vymezil pět kategorií nemetropolitních regionů. Čtyři kategorie regionů autoři vymezili podle faktoru polohy a kvality lidského potenciálu, pátá kategorie zahrnovala nevyhraněné regiony se středně výhodnou polohou a středně vysokým lidským potenciálem. V této typologii byla patrná dichotomie mezi jádry a periferiemi a mezi „vnitrozemím“ a „Sudety“ (Perlín a kol. 2019).

Obr. 1: Typologie venkova podle POÚ (2019)

Zdroj: Převzato z Perlín a kol. (2019)

2.1.5 Vnímání venkova

Jakkoli si venkov jako takový lze snadno představit, jeho definice ani vymezení není vůbec snadné. Lze využít širší definici venkova jako všeho, co není městský prostor, nebo užší definici, která nezahrnuje kromě měst také neobydlená marginální území (doly, vojenské prostory, chráněná přírodní území). Dále lze venkov vymežit podle různých znaků, jako je velikost sídel, charakter krajiny, urbanistické nebo sociální znaky (Bínek a kol. 2009). Kvantitativní vymezení venkova počítají s velikostí, která ale není všude stejná, poněvadž sídelní struktura je v různých částech Česka, ale i Evropy jiná (viz tab. 5). Organizace pro hospodářskou spolupráci a rozvoj (OECD) vymezuje venkov podle podílu lidí žijících na venkově, Evropský statistický úřad (Eurostat) podle hustoty zalidnění (Bínek a kol. 2009; Klufová 2015).

Tab. 5: Sídlní struktura ve vybraných zemích Evropy v roce 2011

	Česko	Itálie	Španělsko
počet obyvatel státu	10 486 731	59 434 413	46 816 010
počet obcí	6 258	8 092	8 116
průměrná velikost obce	1 677,71	7 344,84	5 768,36
mediánová velikost obce	419	2 438	571

Zdroj: Eurostat (2019)

Prezentace venkova v oblasti kultury obsahují řadu stereotypů a předsudků, které se ne vždy zakládají na pravdě. Například v české kinematografii je venkov často prezentován jako zaostalý s deprivovanými obyvateli (Divoké včely, Václav, Vesničko má středisková, Pustina aj.). Tyto mediální a filmové obrazy úpadku a deprivace venkova mohou jeho obyvatelé vnímat jako neoprávněné předsudečné generalizace pramenící z pocitů městské nadřazenosti, neinformovanosti a omezeného porozumění. Na druhou stranu se lze setkat i s alternativními pohledy, kde je venkov vnímán jako místo klidu, přirozenosti, funkčních sousedských vztahů (např. Cesta z města). Tento jev se souhrnně označuje jako *venkovská idyla* (Bernard a kol. 2018).

Se zkresleným vnímáním venkova se lze setkat i v odborné sféře. Weber (2009, cit. v Hruška 2011) uvádí pět mýtů o venkově: 1. území, které leží za hranicí měst; 2. homogenní typ prostoru; 3. vždy periferní či strukturálně slabý; 4. oblast, kde ekonomicky dominuje zemědělství; 5. přírodě blízký prostor, nezkažená a soudržná venkovská společnost závislá na práci v zemědělství. V Česku pojetí venkova jako chudých a problémových regionů, ze kterých lidé odcházejí, prosakuje do politických prohlášení a úředních dokumentů, s důrazem na vyliďňování venkova. Informace o vymírání venkova však nejsou empiricky podloženy, ale spíše postulovány jako typické rysy venkovského prostředí v současné společnosti (Bernard a kol. 2018). Tyto nepravdy ale ukazují spíše na to, že neexistuje pouze jeden venkov, který by bylo možné takto jednoduše zobecnit.

2.2 Periferie

2.2.1 Definice periferie

Pojem periferie bývá těsně spjatý s venkovem. Periferii si lze představit jako okrajové území či jako území daleko od centra dané oblasti, ať už se jedná o město, region, stát či dokonce kontinent. Ve 20. století vznikly dvě velmi známé teorie operující s pojmem periferie. Christaller (1933) v teorii centrálních míst rozděluje území na dvě kategorie: jádro a periferie. Přesněji uvádí, že oblasti mezi jádry implicitně vykazují periferní charakter (Havlíček, Chromý,

Jančák, Marada 2005; In: Novotná a kol. 2005). Wallerstein (1979) v teorii světových systémů přidal další dvě kategorie: semiperiferie a marginální území. Semiperiferie tvoří přechod mezi jádrem a periferií, marginální území není do systému vůbec zapojeno.

Ačkoli tato teorie pracuje v globálním měřítku, funguje i v měřítku regionálním a lze ji tedy aplikovat i na venkovská území. V Česku lze označit za jádra největší města a jako periferii venkov. Jako semiperiferní se dají považovat suburbánní oblasti, kde se uplatňují jak jádrové, tak periferní procesy. Marginální území se v Česku téměř nevyskytují, jedná se zejména o vojenské újezdy nebo některá chráněná přírodní území s minimalizovanou lidskou činností. V Česku však existuje vícero rozdělení periferií. Bernard a Šimon (2017) rozdělují periferie na vnitřní periferie s kontinuálním osídlením a vnější periferie v dosídlených oblastech tzv. Sudet. Kuldová (2005) hovoří o *nové* a *klasické* periferii. *Klasické periferie* jsou podle ní „venkovské, ekonomicky slabé a trvale depopulační územní jednotky ležící vždy mimo hlavní jádrové oblasti a rozvojové osy“ (Novotná a kol. 2005, s. 101). Oproti tomu *nové periferie* souvisí s poválečným odsunem německy mluvícího obyvatelstva.

2.2.2 Vymezení periferií

Pro exaktní vymezení periferních oblastí je nutné využít kvantitativních metod a využít přesná statistická data a data z dalších zdrojů. Vymezení je možné provést dvěma základními způsoby. První možnost je práce se vzdáleností, kdy se periferie vymezují pomocí dopravních ukazatelů, jako je dojížděková doba do nejbližšího střediska nebo frekvence spojů veřejné hromadné dopravy. Jako periferní se ukáží ty oblasti, kde je dlouhá vzdálenost do střediska nebo nízká hustota zalidnění, z čehož může vyplývat slabá frekvence spojů. Druhou, mnohem složitější cestou, je práce se socioekonomickými ukazateli. Pokud se vyberou relevantní ukazatele, správně se nakombinují a budou jim přiřčeny správné váhy, dají se celkem věrohodně vymezit periferní oblasti, tedy ta území, která vykazují znaky typické pro periferie. Pro lepší věrohodnost výsledku se často kombinují oba dva způsoby.

Nejvýznamnější prací z posledních let vymezující periferie v Česku je hojně citovaný článek *Vnitřní periferie v Česku jako mechanismus sociální exkluze* (Musil, Müller 2008). Aby se autoři vyhnuli problému s určením řádovosti, vytvořili 1 424 generelových jednotek, které tvořily subregiony, jejichž jádro vždy tvořila obec s dostatkem obslužných funkcí (škola, pošta, zdravotnické zařízení, matika). Jejich vymezení ukázalo, že většina periferních oblastí se nachází kolem krajských hranic, ty se souhrnně označují jako *vnitřní periferie*. Jde zejména o pomezí Středočeského, Plzeňského, Jihočeského kraje a Kraje Vysočina. Vnějších periferií (podél státních hranic) identifikovali výrazně méně, šlo zejména o Znojemsko a Jesenicko.

Vnitřní periferie se vyznačují tím, že jsou řídce zalidněné, leží ve vyšších nadmořských výškách a na rozdíl od jiných venkovských oblastí se nadále vyliďňují. Periferní oblasti mají v Česku značnou kontinuitu, porovnáme-li se situací na konci 80. let (Musil 1988), zanikly periferie pouze v suburbánních zónách.

Na Musila a Müllera (2008) o tři roky později navázaly dvě další práce. Na území Jihočeského kraje vymezila periferie dvojice autorů Kubeš a Kraft (2011). Periferní obce vymezili na základě dostupnosti veřejnou dopravou. Periferie rozlišili na *pohraniční*, *mezikrajské* a *vnitrokrajské*. Podle autorů byla nejhorší situace v mezikrajských a nejlepší ve vnitrokrajských periferiích, což koresponduje s výsledky studie Musila a Müllera (2008). Novák a Netrdová (2011) vymezili periferie pomocí bodové metody a shlukové analýzy. V bodové metodě se označila periferní území jako problémová, šlo zejména o Doupovské hory, Českomoravské pomezí a jihozápadní Moravu. Shluková analýza identifikovala plošně rozsáhlou periferní oblast na Českomoravské vrchovině (okresy Třebíč a Žďár nad Sázavou).

Na Slovensku vymezil periferní území například Halás (2008). Ten identifikoval severozápadní gradient rozvinutosti oblastí, kde linie spojující města Poprad a Levice dělí Slovensko na „bohatý severozápad“ a „chudý jihovýchod.“ Svůj vliv na to mohla mít maďarská menšina, kvůli níž nebyl československý stát ochoten do oblastí na jihu Slovenska moc investovat (Halás 2008).

V Itálii zkoumal Rizzo (2016) venkovské oblasti na Sicílii a rozdělil venkovská území na pomalu rostoucí, přechodová a klesající. Pomalu rostoucí a přechodová území mají rozvinutou ekonomiku, která brání masivnímu vyliďňování. V klesajících oblastech je zaostalá ekonomika, a navíc jsou vesnice daleko od měst, průmyslových center a turistických oblastí.

2.2.3 Periferní procesy

Periferní oblasti jsou velmi často problematické a dochází v nich k celé řadě procesů, které přispívají k polarizaci měst a venkova. Tyto procesy shrnují tzv. *polarizační teorie*, mezi které patří již zmíněné teorie centrálních míst a teorie světových systémů (viz 2.2.1). Hojně užívané jsou v německé geografické a sociologické literatuře při popisu problémů, kterým čelí velká část bývalého východního Německa po znovusjednocení v 90. letech (Bernard a kol. 2018). Nepříznivá situace v periferiích a příznivější situace v jádru může vést k procesům, které popisuje teorie kumulativních příčin (Myrdal 1957, cit. v Bernard a kol. 2018). Podle této teorie vyšší mzdy a lepší nabídka práce v jádru vede k selektivní migraci z periferií do center.

Periferie nejsou schopny držet s jádrem krok a přicházejí o ekonomické i lidské zdroje. To roztáčí tzv. *bludný kruh upadajících venkovských oblastí* (Klufová 2015).

V Česku až do 90. let převažovala urbanizace (stěhování z venkova do měst) a většina venkovských obcí měla zápornou migrační bilanci. Po roce 2000 ale nastal migrační obrat, který byl dříve přisuzován suburbanizaci, dnes se ale hovoří spíše o kontraurbanizaci (Ouředníček, Novák, Šimon 2013). Za zmínku stojí i fenomén postsocialistické kontraurbanizace, což byla deurbanizace z důvodů zvyšujících se cen služeb a bydlení a rostoucí nezaměstnanosti ve velkých městech v polovině 90. let (Šimon, Ouředníček 2010).

2.2.4 Negativní jevy na periferii

Ze špatné životní situace na periferii vyplývá i nespokojenost jejích obyvatel, kterou se zabývají koncepty *venkovské deprivace* a *sociální exkluze* (Bernard a kol. 2018). Shaw (1979, cit. v Bernard a kol. 2018) rozděluje venkovskou deprivaci do tří skupin: 1. ekonomickou deprivaci spočívající v nedostatečném materiálním zabezpečení a nízkém příjmu, 2. mobilní deprivaci, která značí nedostatečný přístup k mobilitě (nemožnost využívat auto, obtížná využitelnost veřejné dopravy), a 3. deprivace příležitostí spočívající v nedostupnosti základních služeb. *Sociální exkluze* je zase proces vedoucí k tomu, že někteří jedinci jsou členy dané společnosti nemohou participovat na aktivitách, k nimž je jejich občanství oprávněné, z důvodů, které sami nemohou ovlivnit (Musil, Müller 2008). Proces sociální exkluze nastává, když selže některý ze společenských systémů, s jejichž pomocí jsou v moderních společnostech alokovány zdroje (Philip, Shucksmith 2003; cit. v Bernard a kol. 2018).

Extrémním případem sociální exkluze je *sociální vyloučení*, které je možné v užším slova smyslu definovat jako „sociální kapitál strukturně odlišné povahy než u majoritní společnosti“ (Čada a kol. 2015, s. 19). V Česku se problém sociálního vyloučení týká zpravidla ohraničených lokalit ve městech, většinou ve strukturálně postižených regionech a v pohraničních regionech tzv. Sudet, ve kterých často převažuje romská populace. Poslední dobou však dochází k rozpadu velkých sociálně vyloučených lokalit do menších celků a stěhování sociálně vyloučených obyvatel do malých a odlehlejších obcí. Jednou z příčin je nedobrovolná migrace z měst do periferních venkovských sídel vinou nedostupnosti bydlení a cílené politiky samospráv (Trlifajová, Hurrle 2018; In: Bernard a kol. 2018). Ve venkovských oblastech je sociální vyloučení posilováno exkluzí geografickou (Macešková, Ouředníček, Temelová 2009; cit. v Čada a kol. 2015). V některých vnějších periferiích, které jsou celkově postiženy strukturálními problémy, je ohrožena sociálním vyloučením i majoritní populace. Jde zejména o Šluknovsko, Jesenicko a Osoblažsko (Čada a kol. 2015).

Samotná existence periferií ovšem není jev, proti kterému je nutné bojovat, i když může vykazovat řadu negativních rysů. Podle Haláse (2008) existenci centrálních a periferních regionů nelze považovat za negativum – jejich homogenizace by zpomalila vývoj celého území včetně jader, což se v minulosti stalo v socialistickém Československu. Hampl (2005) uvádí, že významová hierarchizace geografických jednotek je nejen klíčovým podnětem strukturálních změn, ale i „organizátor“ jejich šíření do celého systému. V konečném důsledku tak přispívá i k pokroku u periferních jednotek, i když zůstávají nadále slabými jednotkami na periférii systému. Pokud je situace na periférii relativně příznivá, lze rozvojové aktivity směřovat k „udržení stávajícího uspokojivého stavu, tj. pod záminkou rozvoje není třeba měnit fungující věci“ (Bínek a kol. 2009, s. 23).

3 METODIKA

3.1 Data o venkově

Pro výzkum (nejen) venkovského prostoru je důležitá kvalita podkladových dat. To platí jak pro kvantitativní, tak i kvalitativní výzkum. Kvalitativní výzkumy se mnohdy provádějí na omezeném území a často jsou postaveny na dotazníkových šetřeních či rozhovorech. Příkladem je výzkum sociálního kapitálu v Česku, který proběhl v letech 2007–2009. Ačkoli datová základna byla velmi omezená, daly se vypořádat určité pravidelnosti v míře sociálního kapitálu v jednotlivých venkovských oblastech Česka. Byla vypořádaná dichotomie mezi pohraničím s nižším sociálním kapitálem a vnitrozemím s vyšším sociálním kapitálem (Jančák a kol. 2010).

Kvantitativní výzkum závisí na dostupnosti statistických dat a jejich podrobnosti s ohledem na řádovostně měřítkovou úroveň. Hlavním poskytovatelem dat je Český statistický úřad. České výzkumy se potýkají s celou řadou problémů, které souvisí s dostupností dat. Mnohá statistická data jsou sice dostupná, ale jsou vyhodnocena jako citlivá a generalizují/anonymizují se do vyšších územních jednotek. Některá data nejsou poskytována vůbec, jiná data jsou nepřesná, příliš generalizovaná či zjišťována pouze při sčítání lidu, které probíhá jednou za 10 let. Například data o průměrných mzdách jsou od roku 2004 poskytována pouze od krajské úrovně. Bernard (2018) proto použil údaje z daňových přiznání fyzických osob poskytnutých Ministerstvem financí. Na základě těchto dat bylo zjištěno, že obyvatelé periferií mají o 17 % nižší mzdy než průměr, což z dat zprůměrovaných za kraje nebylo možné vyčíst.

Před vlastním výzkumem venkovského prostoru je nutné zvážit problém modifikovatelné prostorové jednotky, který se skládá z efektu měřítka a zónového efektu. *Efekt měřítka* „dává různé výsledky, je-li analýza aplikována na stejných datech, ale mění se měřítko agregovaných jednotek“ (Klufová 2015, s. 214). *Zónový efekt* dává „různé výsledky analýzy v případě, že měřítko analýzy je stálé, ale mění se tvar agregovaných jednotek“ (tamtéž). Efekt měřítka je typický třeba pro malé obce, které mohou vykazovat extrémní hodnoty jevu, nebo pro typologie obcí, kde u menších oblastí může dojít ke ztrátě informace. Zónový efekt nastává u řady vnitřních periferií, kde jejich poloha na hranicích více krajů je neumožňuje posuzovat jako samostatná jednolitá území a data za periferní oblasti jsou zprůměrovaná s oblastmi méně periferními.

S efektem měřítka se potýká i výzkum části obcí, který je předmětem této práce. Většina dat z Českého statistického úřadu je za části obce neveřejná, s výjimkou počtu obyvatel a počtu domů, které jsou publikovány v lexikonech obcí. Ostatní data bývají generalizována minimálně na obecní úrovni. To se týká i pohybu obyvatel. Data o přirozeném a migračním přírůstku jsou dostupná za obce, ovšem nikoli za části obce. Může tak nastat situace, že v obci složené z vícero sídel stoupá počet obyvatel jako celek, ale menší sídla se vylidňují. Již nyní upozorňuje řada tuzemských i zahraničních autorů, že menší sídla se navzdory „migračnímu obratu“ nadále vylidňují (Maříková 2005; Musil, Müller 2008; Pinilla, Ayuda, Sáez 2008). Podobná zjištění i u sídel, které nejsou samostatnými obcemi, by mohla relativizovat proces kontraurbanizace.

3.2 Metodika výzkumu

3.2.1 Části obce

Předmětem kapitoly 4 je demografický vývoj zejména malých sídel, která nejsou samostatnými obcemi a za něž není publikována většina statistických dat. Data o počtu obyvatel a počtu domů částí obcí byla získána z Historického lexikonu obcí 1869–2011 dostupného z webových stránek Českého statistického úřadu (ČSÚ 2015). Data byla dostupná za každé sčítání lidu, kterých v tomto období proběhlo celkem 14. K roku 2011 se v Česku nacházelo 15 118 částí obcí (Arcdata Praha 2016), do roku 2019 se jejich počet mírně navýšil na 15 162 jednotek (ČSÚ 2020).¹ Vektorová polohová data za části obce byla získána z geodatabáze ArcČR 500, verze 3.3.

Obě databáze, jak tabulka Historického lexikonu obcí, tak geodatabáze ArcČR 500 byly v programu ArcGIS ArcMap 10.6.1 propojeny pomocí funkce *Join* do jedné geodatabáze. Ta zahrnovala počet obyvatel a počet domů za období 1869-2011 propojené s polohovými údaji jak v bodové, tak plošné podobě.² Z těchto údajů byly vypočítány následující ukazatele:

1. index změny počtu obyvatel,
2. index změny počtu domů,
3. podíl obyvatel části obce ku celkové populaci obce,
4. podíl počtu domů v části obci ku počtu domů v celé obci,
5. průměrný počet obyvatel na dům.

¹ Řada nových částí obcí vznikla díky zániku vojenského újezdu Brdy a zmenšení ostatních vojenských újezdů. Protože však geodatabáze ArcČR 500 nezahrnovala nově vzniklá sídla na území VÚ Brdy a lexikon obcí aktualizovaný k roku 2015 již s nimi počítal, byla data za VÚ Brdy získána ze staršího lexikonu obcí (ČSÚ 2006).

² Databáze nezahrnovala všechna sídla v lexikonu. Vybrány byly jen ty části obce, které byly obsaženy v databázi ArcČR 500, verze 3.3. Chybí sídla ve zrušeném vojenském újezdu Brdy a zmenšených ostatních vojenských sídlech, a také sídelní jednotky bez přiděleného kódu části obce, za něž se ale v lexikonu obcí publikují data.

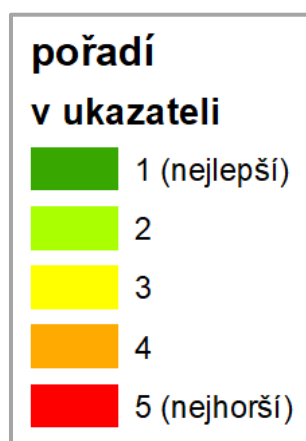
Pomocí *indexu změny počtu obyvatel* byly identifikovány části obce, které populačně rostou nebo se naopak vyliďňují. *Index změny počtu domů* naznačil, zdali se části obce rozvíjí nebo naopak upadají. *Podíl obyvatel části obce ku celkové populaci obce* zkoumal relativní populační vývoj části obce vůči celé obci. Analogicky *podíl počtu domů v části obci ku počtu domů v celé obci* zkoumal relativní rozvoj části obce vůči celé obci. *Počet obyvatel na dům* naznačil, zda v daném sídle převažují trvale obydlené domy či zda jsou domy využívány spíše k rekreaci jako tzv. chalupy, případně může také poukazovat na převládající typ zástavby. Třetí a čtvrtý ukazatel byl přepočítán jako změna daného podílu, aby zachytil vývoj v čase, konkrétně za období let 1991–2001, 2001–2011 a 1991–2011. Starší období nebylo použito z důvodu nesrovnalosti dat – řada obcí v období 1970–1991 nebyla samostatná.

Období byla vybrána záměrně tak, aby zachytila změny ve společenském vývoji. Období 1970–1991 se překrývá s tzv. střediskovou soustavu sídel, která měla za následek vyliďňování řady venkovských obcí. Ve druhém období (1991–2001) došlo k transformaci, během které se depopulace venkova na některých místech zpomalila či úplně zastavila. Poslední období (2001–2011) zahrnuje vývoj na počátku tisíciletí (suburbanizace, kontraurbanizace). Proto *index změny počtu obyvatel* a *index změny počtu domů* byly zkoumány právě za období 1970–1991, 1991–2001 a 2001–2011.

První, druhý a pátý ukazatele byly zváženy pomocí metody „pořadí“ (viz Pileček 2005, In: Novotná a kol. 2005) do pěti kategorií podle pořadí.³ Tyto kategorie byly využity pro legendu k mapovým výstupům (viz obr. 2) a také pro zjištění celkového postavení sídla v rámci celého území Česka. U indikátoru *průměrný počet obyvatel na dům* byla souběžně s metodou „pořadí“ použita metoda prostorových shluků a rovněž využita k mapovým výstupům. Shluky byly vytvořeny v programu ArcGIS ArcMap 10.6.1 funkcí *Hot Spot Analysis (Getis-Ord Gi*)*. Právě pomocí shlukové analýzy byla také vytvořena mapa součtu pořadí ukazatelů, která znázorňovala celkovou demografickou situaci v částech obce.

³ Metoda „pořadí“ dělí územní jednotky do stejně velkých skupin podle pořadí daného ukazatele. V této práci bylo pro snadnou přehlednost zvoleno pět kategorií. Kategorie 1 je nejlepší, kategorie 5 nejhorší. Sídla v kategorii 1 se tak v pořadí ukazatele nachází v prvním kvintilu, analogicky sídla v kategorii 5 se nachází v posledním kvintilu.

Obr. 2: Společná legenda pro všechny mapové výstupy zobrazené metodou „pořadí“

nad 1 000 obyvatel.

U všech 15 ukazatelů byly dále v programu Microsoft Office Excel vygenerovány tabulky závislosti populační velikosti sídla na hodnotě daného ukazatele. Řádky v tabulkách byly rozděleny do šesti kategorií podle populační velikosti sídla: 1-9, 10-24, 25-49, 50-199, 200-499 a 500-999 obyvatel. Aby se eliminovalo zkreslení dat, byly v programu ArcMap 10.6.1 pomocí funkce *Select by Location* vyřazeny části obce v osmi městech s městskými obvody. Následně v programu Microsoft Office Excel byla pomocí filtru vyřazena sídla

Dále byla data (první, druhý a pátý ukazatel) generalizována na úroveň obcí s pověřeným obecním úřadem za účelem porovnání s typologií venkova. Data byla agregována v Microsoft Office Excel pomocí kontingenční tabulky (prostým průměrem) a s geodatabází propojena funkcí *Join* v programu ArcMap 10.6.1. Prostý nevážený průměr snížil zkreslení dat v územních jednotkách městy a většími venkovskými obcemi, protože tvoří relativně malý počet jednotek vůči celku.

Na konci čtvrté kapitoly byla data analyzována pomocí typologie venkova (Perlín, Kučerová, Kučera 2010). Ke každému sídlu byl v programu ArcMap 10.6.1 přiřazen typ venkova pomocí funkce *Spatial Join*. Následně byla data za části obce zprůměrována v Microsoft Office Excel pomocí kontingenční tabulky do deseti typů venkova (přesněji do osmi typů venkova, jádrových oblastí a vojenských újezdů).

3.2.2 Obce

V kapitole 5 byl zkoumán demografický vývoj samostatných obcí. Zdrojem dat byl *průměrný věk* v obcích a *počet obyvatel dle věkových skupin* za roky 2001, 2011 a 2018, který poskytl Český statistický úřad. Z těchto dat byl vypočten:

1. průměrný věk,
2. podíl produktivní složky (15-64 let),
3. podíl seniorů (osob nad 65 let),
4. index stárí,
5. index změny počtu obyvatel.

První čtyři ukazatele zkoumaly stáří obyvatel v obci, poslední z nich populační vývoj. Pomocí těchto ukazatelů byly vymezeny dynamicky se rozvíjející suburbánní zóny a relativně upadající periferní oblasti. Index změny počtu obyvatel byl vypočítán opět za tři období (2001–2011, 2011–2018 a 2001–2018).

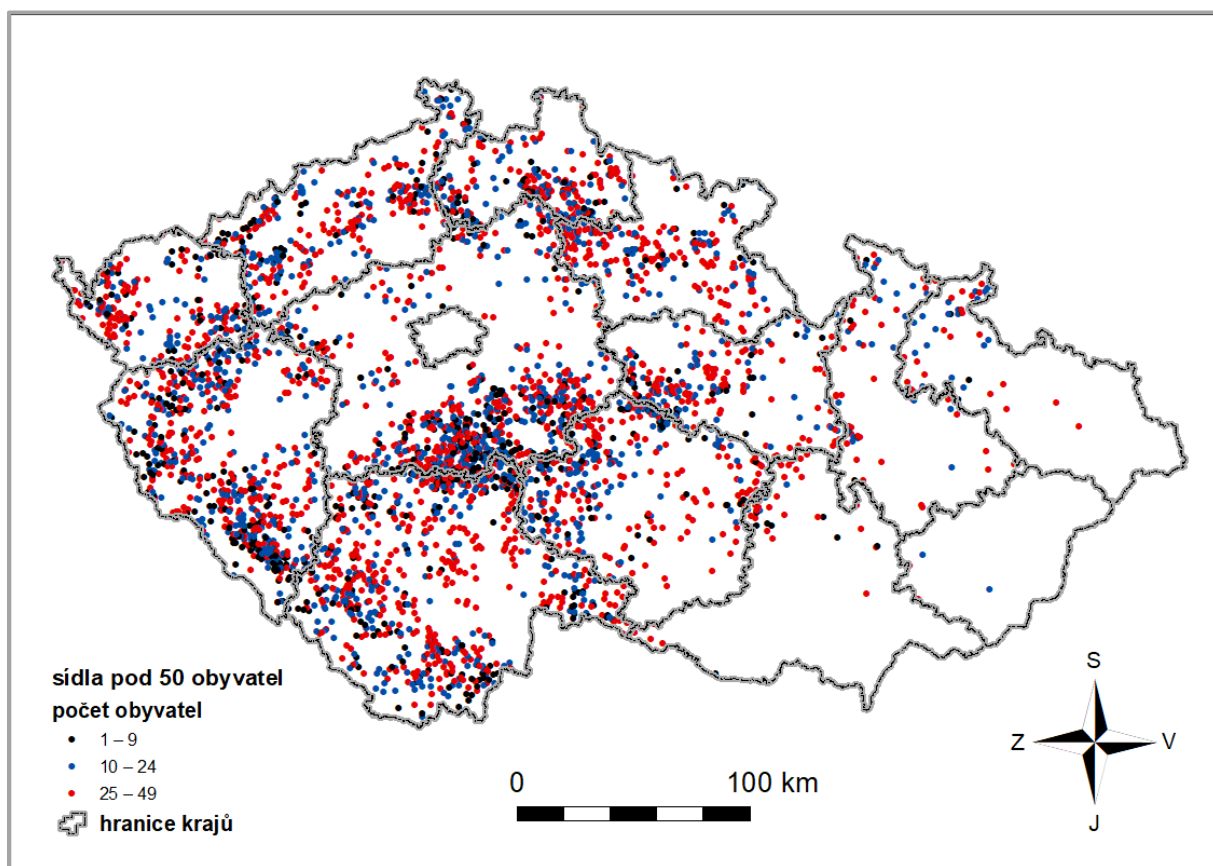
Vektorová polohová data byla opět získána z geodatabáze ArcČR 500, verze 3.3. Obě databáze byly opět v programu ArcGIS ArcMap 10.6.1 propojeny pomocí funkce *Join* do jedné geodatabáze. Ta zahrnovala výše zmíněná demografická data propojená s polohovými údaji jak v bodové, tak plošné podobě. Všechny ukazatele byly opět zváženy metodou „pořadí“ do pěti kategorií. K mapovým výstupům byla použita jak metoda „pořadí“, tak metoda prostorových shluků (viz podkapitola 3.2.1). U všech 15 ukazatelů byly tyto „známky“ sečteny, čímž byly vymezeny obce s nejpříznivější a nejméně příznivou demografickou situací. Kromě mapových výstupů byly vytvořeny i grafy závislosti populační velikosti sídla na velikost věkového ukazatele. V programu Microsoft Office Excel byly vygenerovány sloupcové grafy o čtyřech kategoriích podle počtu obyvatel obce: 0-199, 200-499, 500-999 a 1000-4999 obyvatel.

Všechny ukazatele byly dále generalizovány na úrovni obcí s pověřeným obecním úřadem pro porovnání s typologií venkova (Perlín, Kučerová, Kučera 2010). Data byla opět prostým průměrem generalizována pomocí kontingenční tabulky v programu Microsoft Excel a v programu ArcMap 10.6.1 propojena s geodatabází funkcí *Join*. Na konci kapitoly byl ke každé obci přiřazen funkcí *Spatial Join* typ venkova a data za obce byla následně v Microsoft Office Excel zprůměrovaná pomocí kontingenční tabulky do deseti vymezených typů venkova (viz 3.2.1).

4 VÝVOJ ČÁSTÍ OBCÍ

Části obcí byly analyzovány jak z hlediska horizontální, tak i z hlediska vertikální polohy. Dle horizontální (nebo také geometrické polohy) byla analyzována v podkapitole 4.1 sídla na základě mapových výstupů. Vertikální polohou se zabývá podkapitola 4.2, kde jsou sídla rozdělena do šesti velikostních skupin. Obr. 3 znázorňuje prostorové rozmístění nejmenších sídel (s méně než 50 obyvateli) v Česku rozdělené do tří kategorií podle počtu obyvatel. Pro lepší orientaci je mapa doplněna o hranice krajů. Nejvíce malých sídel se koncentruje v jihovýchodní části Středočeského kraje, dále v podhůří Šumavy, na pomezí Plzeňského a Karlovarského kraje, na pomezí Libereckého a Královéhradeckého kraje a v Železných horách. Naopak na Moravě (kromě Dačicka, Tišnovska a Osoblažska) se takto malá sídla téměř nevyskytují.

Obr. 3: Prostorové rozložení částí obcí s méně než 50 obyvateli v roce 2011

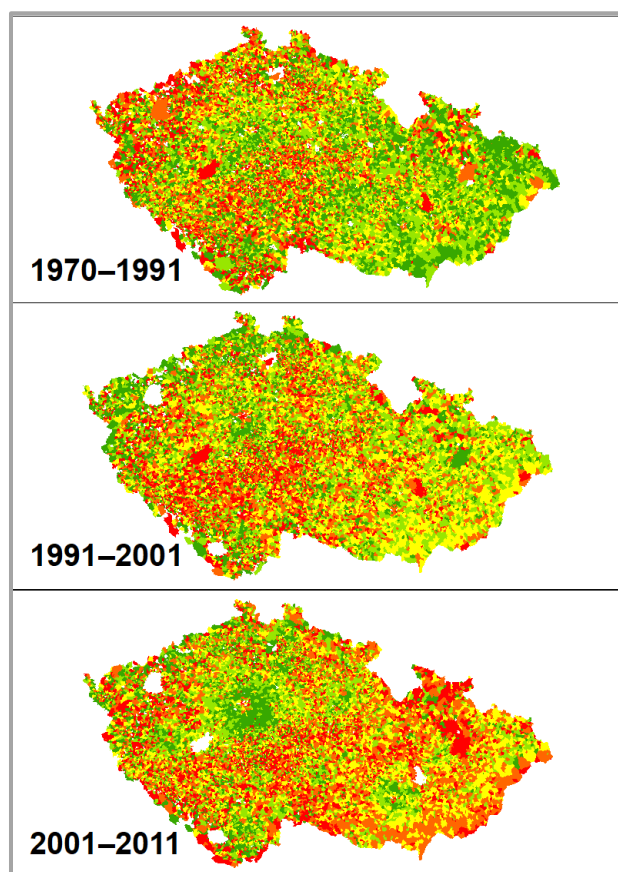
Zdroj: ArcČR 500 (2016), ČSÚ (2015)

4.1 Prostorové rozložení ukazatelů

4.1.1 Index změny počtu obyvatel

První ukazatel, kterým se tato podkapitola zabývá, je index změny počtu obyvatel vypočítaný za období 1970–1991, 1991–2001 a 2001–2011 (viz obr. 4). V prvním období, kdy depopulace venkova byla nejsilnější, se projevovала dichotomie Čechy vs. Morava a Slezsko. Zatímco v Čechách, kde je typická rozdrobená sídelní struktura s malými sídli, klesal počet obyvatel v naprosté většině sídel, na Moravě, kde jsou sídla v průměru populačně větší, byla situace o poznání lepší. Nárůst populace byl zaznamenán v okolí Prahy, na Ostravsku, Opavsku, Hodonínsku a na Pálavě. Naopak nejvíce populačně ztrácející sídla se koncentrovala ve vrchovinných oblastech Čech, zejména v České Kanadě, České Sibiři, Českém Středohoří a v Krušných horách.

Obr. 4: Index změny počtu obyvatel částí obcí v letech 1970–2011 podle metody pořadí

V 90. letech zmizela dichotomie mezi Čechy a Moravou, ale prohloubila se dichotomie mezi vnitřními periferiemi a zbytkem státu. V Praze se začala projevovat suburbanizace spojená s nárůstem populace v jejím zázemí. Nárůst počtu obyvatel byl kromě okolí Prahy zaznamenán také v severozápadním pohraničí. Nejvíce populačně klesaly vnitřní periferie v jižních Čechách, na Jičínsku, Žluticku a také v centru Prahy. Zajímavé je, že jak v letech 1970–1991, tak 1991–2001 se negativně projevovала poloha sídla na krajských hranicích, které ale tehdy neexistovaly, protože platilo jiné územní členění státu.⁴ To dokazuje, že samotná

Zdroj: ČSÚ (2015)

existence krajské hranice není příčinou

vylidňování venkova v těchto oblastech, byť může tomuto jevu výrazně napomoci.

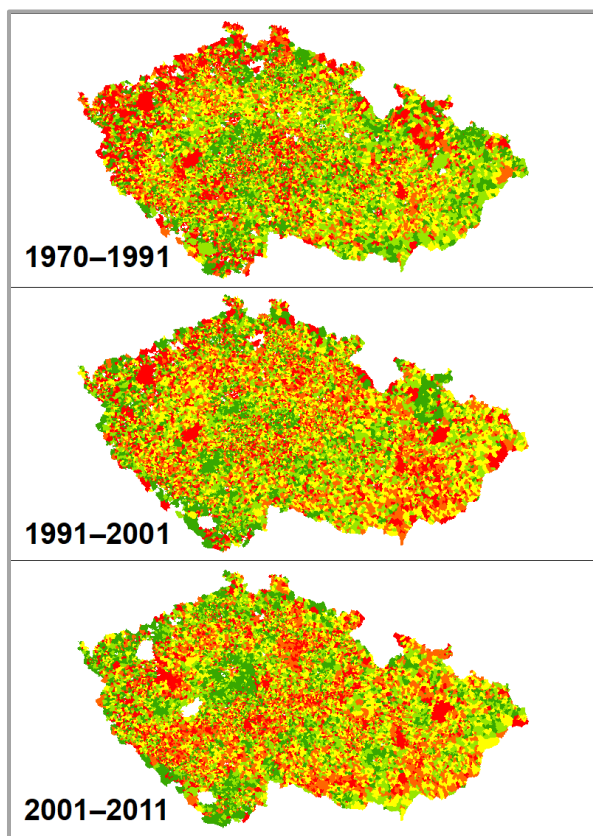
⁴ Česko se tehdy členilo do osmi krajů (6 v Čechách, 2 na Moravě a ve Slezsku) podle zákona č. 36/1960 Sb. Toto členění se používá dodnes, např. v soudní soustavě.

Na počátku tisíciletí, tedy ve třetím období, pokračoval víceméně předchozí trend, situace na venkově se ovšem díky kontraurbanizaci výrazně zlepšila. Poloha sídel na vnitřní periférii se neprojevovala tak výrazně jako v 90. letech. Nejvíce rostla populace v zázemí většiny krajských měst a Mladé Boleslavi, suburbanizovaná oblast Prahy se výrazně rozrostla. Naopak nejvíce populačně ztrácely části obcí ve vnitřních periferiích podél krajských hranic a ve strukturálně postiženém Jesenicku (zejména v Osoblažském výběžku).

4.1.2 Index změny počtu domů

Tento ukazatel si prošel velmi zajímavým vývojem, protože mezi každým sčítáním lidu se měnily pravidelnosti jeho prostorového rozmístění. Mezi lety 1970–1991 klesal počet domů v širokém pásu podél severozápadních státních hranic a na Jesenicku, kde po 2. světové válce proběhl odsun Němců. Možným vysvětlením tohoto jevu může být demolice domů po sudetských Němcích, kteří nebyli odsunuti, nýbrž zemřeli nebo emigrovali v pozdějších letech. V menší míře klesal počet domů i ve vnitřních periferiích. Části obce s rostoucím počtem domů jsou patrné v rekreačních oblastech (např. Posázaví, Krkonoše) a na Opavsku.

Obr. 5: Index změny počtu domů v letech 1970–2011 podle metody pořadí

V 90. letech byl prostorový vzorec nejhomogennější. Počet domů rostl v zázemí Prahy vlivem suburbanizace a v rekreačních oblastech pohraničních hor. Dále byl zaznamenán nárůst na českomoravském pomezí, Kutnohorsku a Písecku. Sídla s klesajícím počtem domů byla rozmístěna rovnoměrně po celém území, nejvíce však na střední Moravě a v Mostecké uhelné pánvi. Počet domů poklesl i v širším jádru Prahy a Brna.

V posledním období se zřetelně zformoval prostorový vzorec typický pro jiné demografické ukazatele. Počet domů rostl v suburbánních oblastech nejen krajských, ale

i Zdroj: ČSÚ (2015)

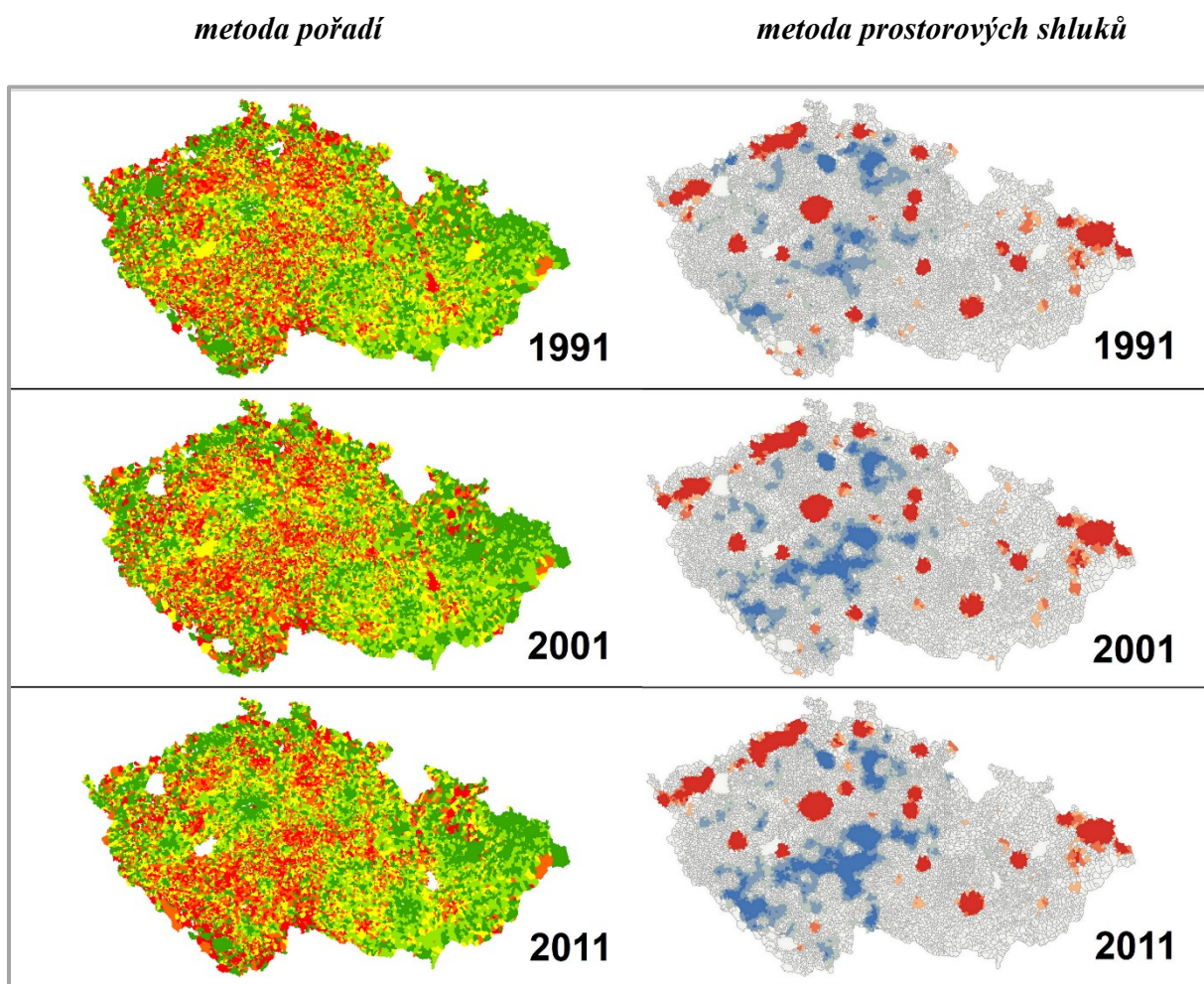
okresních měst, a dále ve vysokohorských

oblastech s intenzivním cestovním ruchem. Počet domů naopak poklesl ve vnitřních periferiích podél krajských hranic, nejvíce na Jičínsku a Kralovicku.

4.1.3 Počet obyvatel na dům

Jako jediný z pěti sledovaných indikátorů není tento ukazatel vývojový, zobrazuje situaci pouze v letech sčítání (tedy v letech 1991, 2001 a 2011). Zde je navíc možné použít jak metodu pořadí, tak i metodu prostorových shluků. Vysoký počet obyvatel na dům indikuje ve městech vysoký podíl bytové, resp. vícepodlažní výstavby a na venkově vysoký podíl trvale žijících obyvatel nebo velký průměrný počet členů rodiny. Naopak nízký počet obyvatel na dům indikuje na venkově vysoký podíl trvale neobydlených domů. Jelikož prostorové vzorce byly ve všech letech podobné, pozornost je věnována shlukům extrémních hodnot.

Obr. 6: Počet obyvatel na dům v letech 1991, 2001 a 2011

Zdroj: ArcČR 500 (2016), ČSÚ (2015)

Shluky vysokých hodnot ukazatele zahrnují severočeskou a ostravskou uhelnou pánev, většinu krajských měst (s výjimkou Českých Budějovic, Jihlavy a Zlína) a některá okresní města

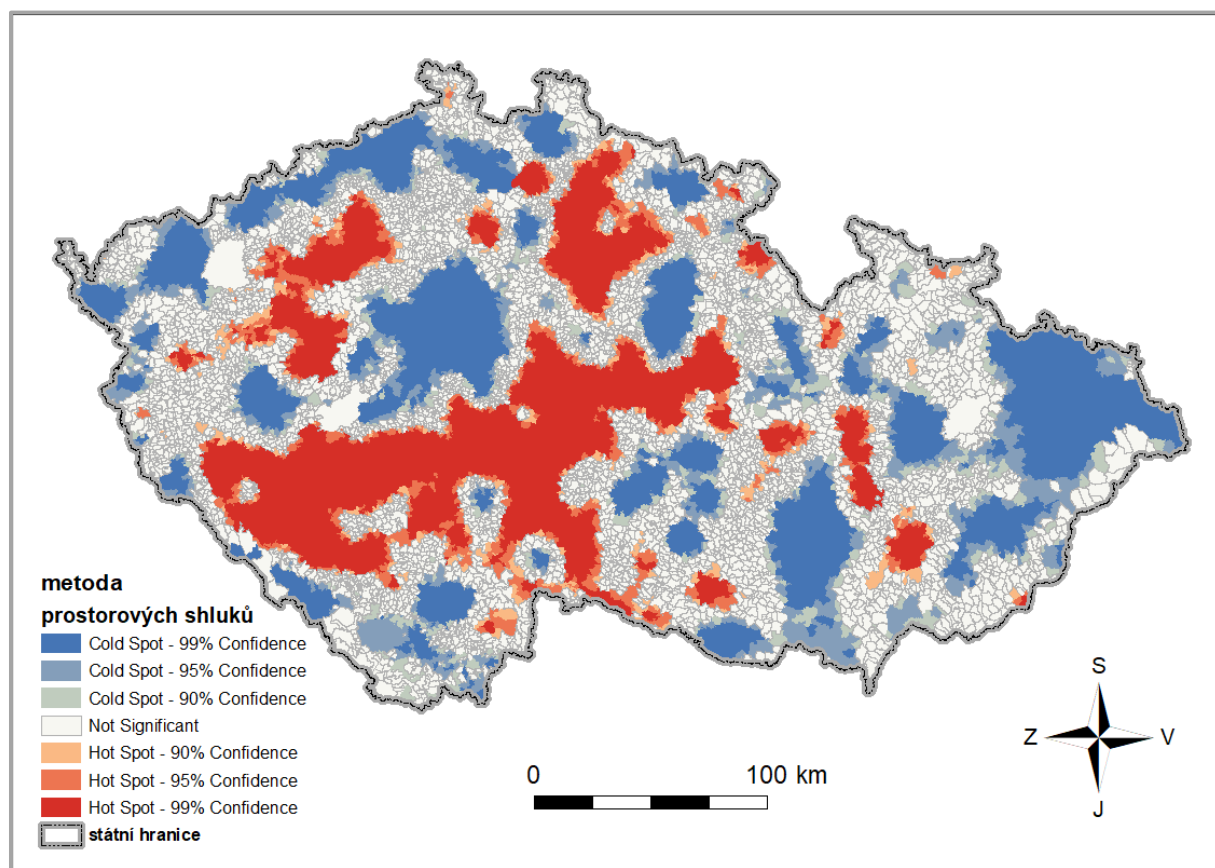
(Příbram, Žďár nad Sázavou, Trutnov). Jedná se o velkoměsta (Praha, Brno), konurbace (Ostravsko, severní Čechy) anebo souměstí (Liberec-Jablonec nad Nisou, Žďár nad Sázavou-Nové Město na Moravě). Mezi lety 2001 a 2011 plošně vzrostl shluk vysokých hodnot Prahy a Brna díky suburbanizaci, naopak shluky Litovle a Jindřichova Hradce k roku 2011 zanikly.

Shluky nízkých hodnot se koncentrují zejména do oblastí vnitřních periferií, zahrnují ale i Českou Kanadu a část Šumavy při hranicích s Rakouskem, resp. Německem. Roku 1991 byly shluky nejslabší, nejhorší situace byla v okresech Česká Lípa a Semily. V 21. století se ale shluky zvětšily a nejhorší situace je nyní v jižní části Čech, zejména na Tábořsku a také na Kutnohorsku ve středních Čechách. Shluky nízkých hodnot se zvětšily také na Klatovsku a Chrudimsku. V roce 2011 se tak vytvořil téměř souvislý pás nízkých hodnot vedoucí přes města Železná Ruda-Klatovy-Strakonice-Tábor-Humpolec-Čáslav-Chrudim s větví Pelhřimov-Telč-Slavonice. Nárůst shluků nízkých hodnot indikuje zvýšení rozdílů mezi periferiemi a ostatními regiony, a tedy i prohlubování problému vyliďňování venkova v odlehlých oblastech. Zatím nicméně zachraňuje situaci chalupaření a většina domů je tak využívána alespoň sezónně. Bude-li ovšem tento trend pokračovat, může nabídka domů převýšit poptávku a některá sídla tak může ohrozit fyzický zánik.

4.1.4 Součet známek ukazatelů

Konečné vymezení problémových oblastí bylo provedeno na základě shlukové analýzy součtu pořadí tří zmíněných ukazatelů za všechna období. Ta rozdělila území do tří kategorií. Shluky nízkých hodnot zahrnovaly jádrové či jinak „bezproblémové“ oblasti (v kontextu demografického vývoje). Území, které se příliš nevymykalo, bylo označeno za „nesignifikantní.“ Zbytek území zabíraly shluky vysokých hodnot, kterými se zabývá následující text.

Obr. 7: Demografická situace v částech obcí (shluková analýza součtu pořadí tří ukazatelů)

Zdroj: ArcČR 500 (2016), ČSÚ (2015)

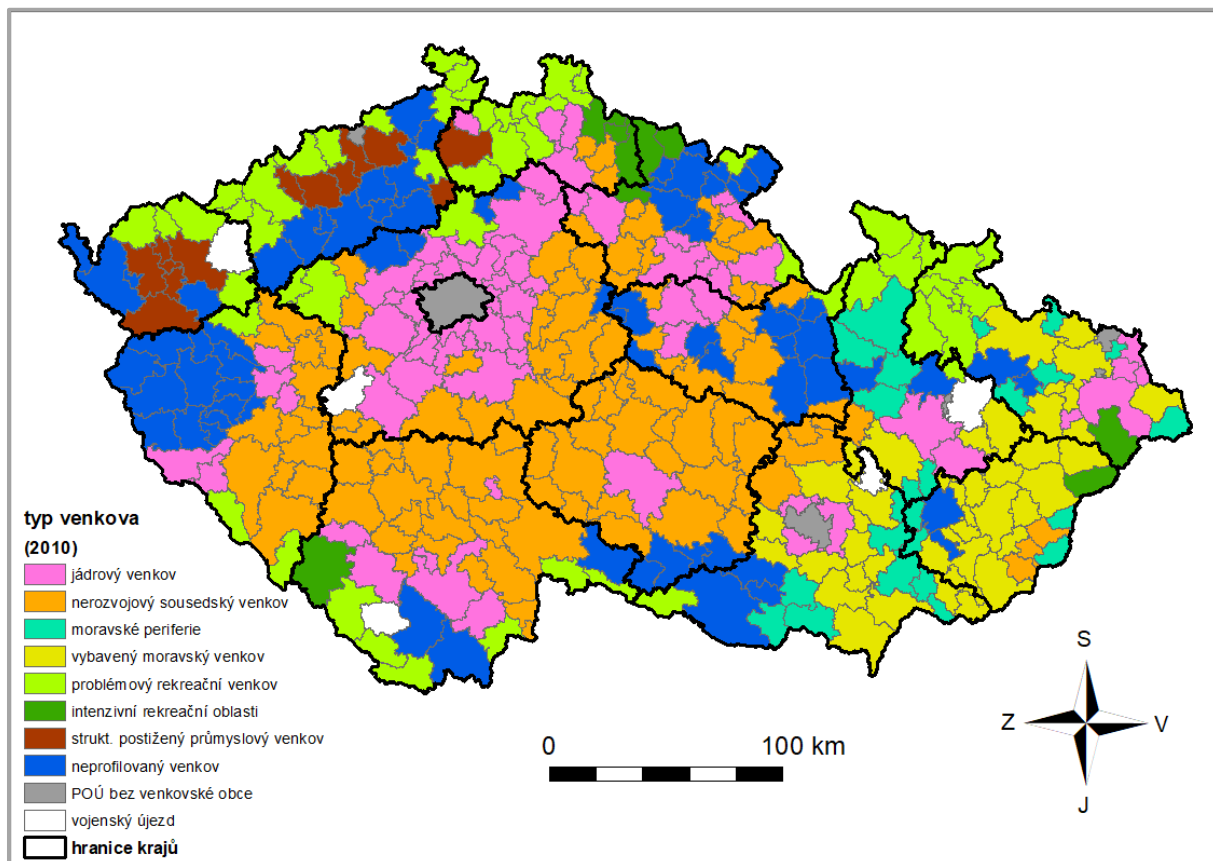
Pozn. Shluky vznikly na základě součtu pořadí ukazatelů změny počtu obyvatel, změny počtu domů a počtu obyvatel na dům.

Nejpříznivější demografická situace je v jádrových částech všech krajských měst a některých regionálních středisek. Poměrně příznivě vyšly i vnější periferie podél německých a rakouských hranic (s výjimkou České Kanady), shluky nízkých hodnot se vytvořily na Tachovsku, Domažlicku, střední Šumavě a na Pálavě. K příznivým hodnotám mohla přispět jednak turistická atraktivita většiny pohraničních oblastí, mladší věková struktura obyvatel (viz podkapitola 5.1) nebo také nabídka práce za mnohem vyšší mzdu v Německu a Rakousku (to platí až po roce 1990).

Velmi nepříznivá je demografická situace ve velké části Čech. Vůbec největší shluk vysokých hodnot vznikl v jižní polovině Čech na ose Klatovy-Tábor-Chrudim. Severněji pak vznikly dva menší shluky. Na západě jde o okresy Louny a Rakovník, na východě o okresy Jičín a Semily. Tyto shluky vysokých hodnot se ve velké míře shodují s „nerozvojovým sousedským venkovem“ definovaným Perlínem a kol. (2010) ve své typologii venkova

a s jihočeskou periferií vymezenou Korčákem (1929). Na severu Čech a na Moravě se dále objevilo i několik malých nespojitých shluků vysokých hodnot. V Čechách to byly Kokořínsko, Turnovsko a část Orlických hor, zatímco na Moravě Jevišovicko, Chřiby a Dražanská vrchovina.

Obr. 8: Typologie venkova podle Perlín, Kučerová, Kučera (2010)

Zdroj: ArcČR 500 (2016), Perlín a kol. (2010), upraveno

4.2 Velikostní skupiny sídel

Předchozí podkapitola, která se zabývala prostorovým rozložením demografických ukazatelů, naznačila přímou úměru mezi stavem demografického vývoje a velikostí sídla. Tato podkapitola tuto přímou úměru ověřila pomocí velikostních skupin sídel. Soubor 13 151 sídel byl rozdělen do dvou skupin a každá do tří kategorií podle počtu obyvatel části obce. „Malá sídla“ byla rozdělena na 0-9, 10-24 a 25-49 obyvatel; „větší sídla“ na 50-199, 200-499 a 500-999 obyvatel. Na tyto velikostní skupiny byly změřeny všechny ukazatele za všechna období včetně změny podílu obyvatel/domů části obce na celkovém počtu v obci.

Tab. 6: Index změny počtu obyvatel v letech 1970–2011

Populace sídla	1970–1991		1991–2001		2001–2011	
	celkem	medián	celkem	medián	celkem	medián
0-9	0,25	0,30	0,83	0,67	0,92	0,80
10-24	0,48	0,47	0,89	0,88	1,00	1
25-49	0,57	0,58	0,93	0,92	1,03	1,02
50-199	0,70	0,71	0,97	0,97	1,04	1,03
200-499	0,81	0,85	1,01	1,01	1,07	1,05
500-999	0,87	0,91	1,03	1,02	1,09	1,06
celkem	0,78	0,73	1,01	0,98	1,07	1,03

Zdroj: ČSÚ (2015)

U změny počtu obyvatel platí dvě pravidelnosti: 1. čím pozdější období, tím příznivější populační vývoj; 2. čím větší sídlo, tím příznivější populační vývoj. V socialistickém období byla situace zoufalá, sídla do 10 obyvatel ztratila mediánově 70 % obyvatel (viz tab. 6). V 90. letech ztrácela své obyvatele sídla do 200 obyvatel, naopak ty s více než 200 obyvateli populačně rostla. V 21. století byl ukazatel ve všech velikostních skupinách sídel příznivý, s výjimkou mediánu pro sídla s méně než 10 obyvateli. Z těchto dat lze opatrně vyvodit závěr, že kontraurbanizace probíhá na celém venkově, s určitou rezervou i v malých osadách s méně než 10 obyvateli.

Tab. 7: Index změny počtu domů v letech 1970–2011

Populace sídla	1970–1991		1991–2001		2001–2011	
	celkem	medián	celkem	medián	celkem	medián
0-9	0,83	1	1,20	1	1,04	1
10-24	1,05	1	1,12	1	1,05	1
25-49	1,05	1,04	1,10	1,05	1,05	1,04
50-199	1,06	1,08	1,07	1,05	1,06	1,05
200-499	1,10	1,13	1,06	1,05	1,09	1,07
500-999	1,14	1,17	1,06	1,05	1,11	1,08
celkem	1,10	1,10	1,06	1,05	1,09	1,05

Zdroj: ČSÚ (2015)

U změny počtu domů se jeví jako vhodnější pracovat s mediánem, který roste vždy s velikostí sídla. Celkové podíly ukazatelů nevykazují jednotnou pravidelnost. Počet domů narůstal ve všech sídlech a všech obdobích, včetně těch, kdy populace venkova klesala. To mělo za následek snížení průměrného počtu obyvatel na dům.

Tab. 8: Index změny podílu obyvatel části obce ku celkové populaci obce v letech 1970–2011

Populace sídla	1991–2001		2001–2011		1991–2011	
	průměr	medián	průměr	medián	průměr	medián
0-9	0,82	0,71	1,10	0,82	0,86	0,63
10-24	1	0,91	1,33	1	1,26	0,91
25-49	0,99	0,95	1,14	1	1,12	0,98
50-199	1	1	1,06	1	1,06	1
200-499	1,02	1	1,03	1	1,05	1
500-999	1,01	1	1,03	1	1,04	1

Zdroj: ČSÚ (2015)

Index změny podílu obyvatel části obce ku celkové populaci měl zodpovědět otázku, zda dochází k vyliďňování nebo alespoň stagnaci malých sídel bez správních funkcí na úkor větších sídel v téže obci. K tomuto jevu docházelo hlavně v 90. letech v sídlech s méně než 50 obyvateli. V 21. století k tomuto jevu tolik nedocházelo. Zajímavý je údaj, že v letech 1991–2011 se snížil nejmenším sídlům podíl na celkové populaci obce mediánově o 37 % (viz tab. 8), což značí pokračující trend vyliďňování malých osad.

Tab. 9: Index změny podílu domů v části obce ku celkovému počtu domů v obci v letech 1970–2011

Populace sídla	1991–2001		2001–2011		1991–2011	
	průměr	medián	průměr	medián	průměr	medián
0-9	1,04	0,97	0,97	0,95	1,05	0,94
10-24	1,10	0,98	1,02	0,98	1,12	0,98
25-49	1,04	0,99	1	0,98	1,02	0,98
50-199	1,01	1	1,01	1	1,01	1
200-499	1,01	1	1,01	1	1,02	1
500-999	1	1	1,01	1	1,01	1

Zdroj: ČSÚ (2015)

V podílech domů na celkovém počtu v obci nedocházelo k větším změnám. Podíl domů ve všech velikostních skupinách víceméně stagnoval, přičemž větší sídla na tom byla o něco lépe. Domovní výstavba tedy probíhala převážně v sídlech nad 50 obyvatel, menším sídlům se podíl domů na obec většinou snižoval. Ukazatele v tab. 8 a tab. 9 se týkají především částí obcí bez správních funkcí. Přes 58 % částí obcí v Česku spadá pod obec se sídlem v jiné územní jednotce části obce. Údaje o počtu částí obcí v jedné obci ukazuje tab. 10.

Tab. 10: Počet částí obcí v jedné obci dle velikostních skupin v roce 2011

Populace obce	Počet obcí	Počet částí obcí v jedné obci			
		1	2 až 3	4 až 6	7 a více
0-199	1 533	1 183	306	43	1
200-499	1 996	1 227	549	184	36
500-999	1 334	703	368	165	98
1 000-4 999	1 123	459	296	199	169
celkem	6 251	3 603	1 559	649	440

Zdroj: ČSÚ (2015)

Jedním z nejdůležitějších ukazatelů ve čtvrté kapitole je *počet obyvatel na dům*. Platí zde přímá úměra, že počet obyvatel za dům stoupá s velikostí sídla. V malých sídlech je častým jevem trvale neobydlený dům nebo dům obývaný pouze jedním obyvatelem. Ve většině nejmenších osad dokonce stojí více domů, než je hlášeno trvalých obyvatel. Ve větších sídlech tento ukazatel stoupá, žijí zde častěji rodiny s dětmi a občas se vyskytují i bytové domy. V malých sídlech je tento stav poměrně zakonzervovaný a kontinuální, mezi jednotlivými roky nedochází k větším změnám. Ve větších sídlech ovšem postupně klesá průměrný počet obyvatel na dům, což lze vysvětlit změnou životního stylu po roce 1989, vyššími nároky na pohodlí a vyšším nárůstem nízkopodlažní zástavby než nárůstem populace v sídle.

Tab. 11: Průměrný počet obyvatel na dům v letech 1991, 2001 a 2011

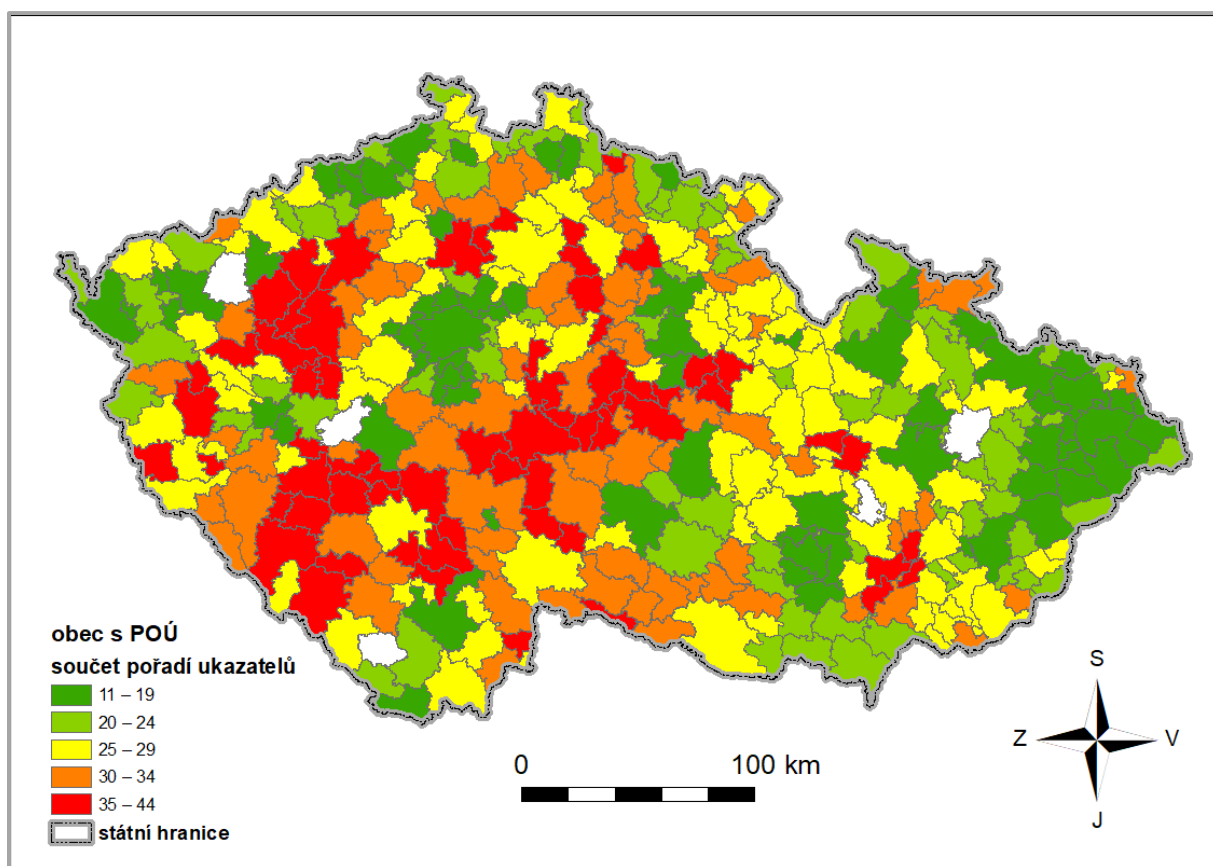
Populace sídla	1991		2001		2011	
	celkem	medián	celkem	medián	celkem	medián
0-9	1,18	1,00	0,82	0,83	0,73	0,86
10-24	1,61	1,67	1,28	1,33	1,22	1,38
25-49	1,93	2,00	1,63	1,73	1,60	1,73
50-199	2,46	2,46	2,23	2,26	2,19	2,24
200-499	2,93	2,93	2,80	2,82	2,75	2,77
500-999	3,21	3,13	3,12	3,06	3,07	3,03
celkem	2,83	2,53	2,67	2,35	2,63	2,33

Zdroj: ČSÚ (2015)

4.3 Srovnání s typologií venkova

Zpracovaná data za části obcí byla porovnána s typologií venkova dle Perlín, Kučerová, Kučera (2010), která byla zpracována na úrovni obcí s pověřeným obecním úřadem (POÚ). Ukazatele index změny počtu obyvatel, index změny počtu domů a počet obyvatel na dům byly generalizovány prostým průměrem na úroveň obcí s pověřeným obecním úřadem a znovu sečteno pořadí.

Obr. 9: Součet pořadí tří ukazatelů za části obce agregovaný na úrovni POÚ

Zdroj: ArcČR 500 (2016), ČSÚ (2015)

Pozn. Škály vznikly na základě součtu pořadí ukazatelů změny počtu obyvatel, změny počtu domů a počtu obyvatel na dům generalizovaných na úroveň obcí s pověřeným obecním úřadem.

Srovná-li se obr. 8 s obr. 7, pak vymezení periferií na úrovni POÚ celkem odpovídá vymezení na úrovni částí obcí pomocí shlukové analýzy. K větším nesrovnalostem dochází pouze v severní části státu, kde se jičínská periferie rozpadla do menších celků. Naopak západočeská periferie se stala plošně rozsáhlejší a téměř se propojila s dílčími periferiemi v okresech Tachov a Domažlice. Následující text se věnuje hodnocení demografického vývoje v jednotlivých typech venkova. Byly zkoumány všechny typy venkova i ta území, jež byla z typologie vyřazena. Byla přidány POÚ bez venkovských obcí a vojenské újezdy.⁵

⁵ Téma vývoje venkova ve vojenských újezdech (VÚ) je již neaktuální, protože od roku 2016 nesmí žít ve vojenských újezdech žádní trvalí obyvatelé. Stávající VÚ tak musely být zmenšeny nebo zrušeny. V období let 1970–2011 tomu tak nebylo, a tak se za ně evidovala statistická data.

Tab. 12: Demografické ukazatele v absolutních hodnotách podle typů venkova

Typ venkova	Změna počtu obyvatel			Změna počtu domů			Počet obyvatel na dům		
	70-91	91-01	01-11	70-91	91-01	01-11	1991	2001	2011
1	0,83	1,04	1,30	1,15	1,09	1,17	3,04	2,92	2,98
2	0,73	0,94	1,03	1,10	1,09	1,05	2,61	2,32	2,22
3	0,87	1,00	1,01	1,12	1,04	1,06	3,43	3,29	3,06
4	0,95	1,02	1,03	1,17	1,05	1,07	3,78	3,65	3,47
5	0,65	1,02	1,21	1,12	1,21	1,11	2,82	2,63	2,54
6	0,71	0,96	1,16	1,32	1,15	1,10	2,56	2,29	2,17
7	0,83	1,09	1,35	1,02	1,13	1,16	4,09	4,21	4,03
8	0,74	1,00	1,13	1,08	1,10	1,10	2,93	2,79	2,69
9	2,06	0,99	1,24	1,08	0,98	1,13	10,57	10,66	10,81
10	0,50	0,83	0,46	0,78	0,74	0,59	5,11	4,07	4,24

Zdroj: ČSÚ (2015)

Pozn. Číslování typů venkova: 1 – jádrový venkov, 2 – nerozvojový sousedský venkov, 3 – moravské periferie, 4 – vybavený moravský venkov, 5 – problémový rekreační venkov, 6 – intenzivní rekreační oblasti, 7 – strukturálně postižený průmyslový venkov, 8 – neprofilovaný venkov, 9 – POÚ bez venkovských obcí, 10 – vojenské újezdy.

Počet obyvatel klesal v období tzv. normalizace ve všech typech venkova, stoupl jen v největších městech. V 90. letech populace stagnovala nebo rostla ve všech typech venkova s výjimkou nerozvojového sousedského venkova. V novém tisíciletí již nastoupila kontraurbanizace a populace vzrostla ve všech typech venkova kromě vojenských újezdů. Počet domů stoupal či stagnoval ve všech obdobích a všech typech venkova kromě vojenských újezdů. Vysoké nárůsty byly v letech 1970–2001 zaznamenány v intenzivních rekreačních oblastech a v období 2001–2011 v jádrovém venkově vlivem suburbanizace. Počet obyvatel na dům byl nejvyšší v POÚ bez venkovských obcí, průmyslových oblastech a ve vojenských újezdech. Z hlediska vývoje je podstatný fakt, že počet obyvatel na dům klesal ve všech typech „nejádrového“ venkova. Z údajů ovšem nelze vyčíst, zda za poklesem stojí změna životního stylu (méně členů domácnosti na jednotku) nebo vylidňování venkovských sídel.

Tab. 13: Relativní pořadí demografických ukazatelů v jednotlivých typech venkova

Typ venkova	Změna počtu obyvatel			Změna počtu domů			Počet obyvatel na dům			součet pořadí
	70-91	91-01	01-11	70-91	91-01	01-11	1991	2001	2011	
1	4.	2.	2.	3.	5.	1.	6.	6.	6.	35
2	7.	9.	8.	6.	6.	9.	9.	9.	9.	72
3	3.	6.	9.	5.	8.	8.	5.	5.	5.	54
4	2.	3.	7.	2.	7.	7.	4.	4.	4.	40
5	9.	4.	4.	4.	1.	4.	8.	8.	8.	50
6	8.	8.	5.	1.	2.	6.	10.	10.	10.	60
7	5.	1.	1.	9.	3.	2.	3.	2.	3.	29
8	6.	5.	6.	8.	4.	5.	7.	7.	7.	55
9	1.	7.	3.	7.	9.	3.	1.	1.	1.	33
10	10.	10.	10.	10.	10.	10.	2.	3.	2.	67

Zdroj: ČSÚ (2015)

Nejlepší celková demografická situace byla dle očekávání v průmyslovém venkově (1. místo), v POÚ bez venkovských obcí (2. místo) a v jádrovém venkově (3. místo). Naopak suverénně nejhorší situace byla v nerozvojovém sousedském venkově (10. místo) a v bývalých vojenských újezdech (9. místo).

5 VÝVOJ V OBCÍCH

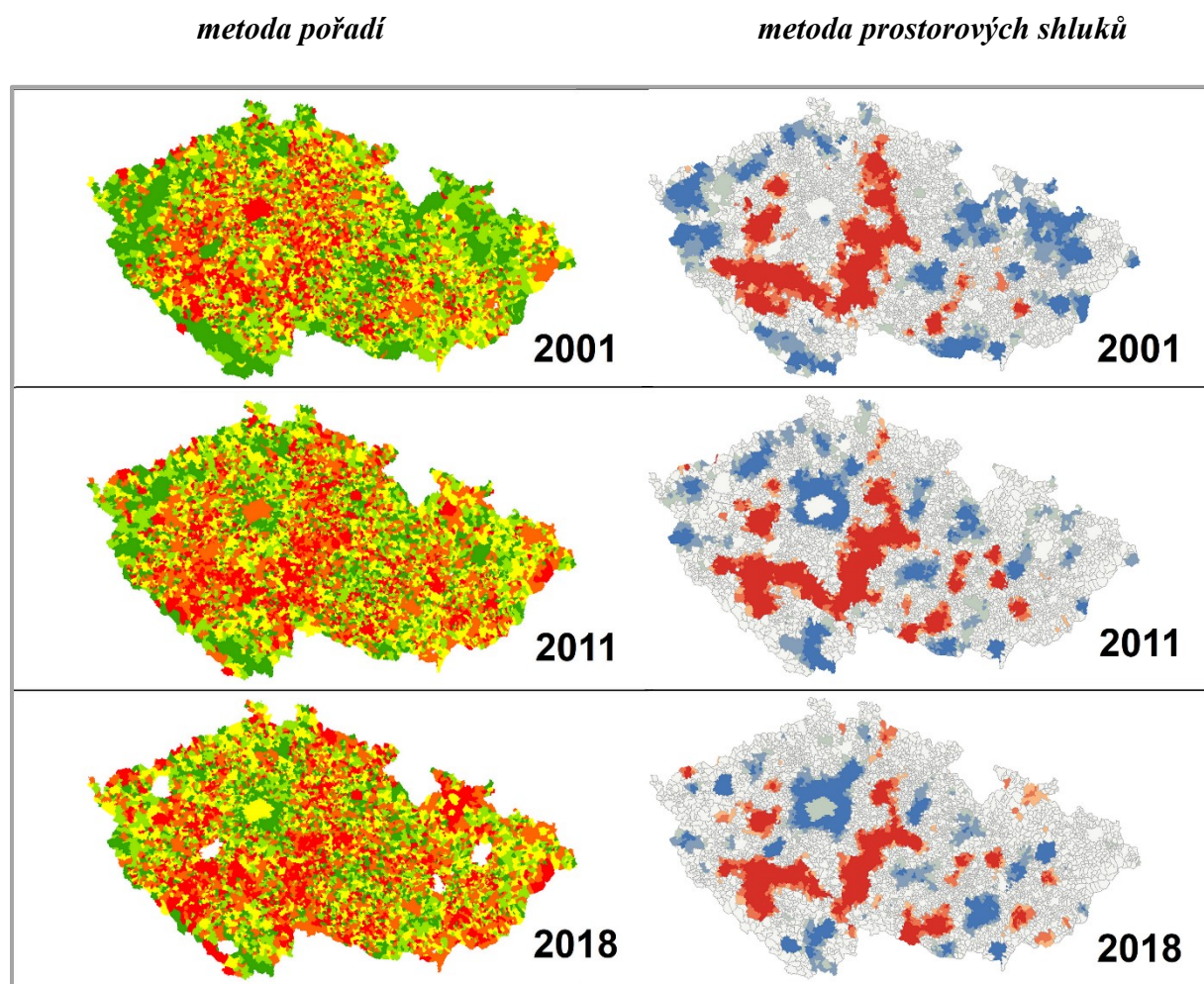
Prostorové jednotky obcí mají tu výhodu, že za ně bývá publikováno mnohem více dat než za části obcí. Český statistický úřad za ně zveřejňuje mnohem více ukazatelů v mnohem větší frekvenci (každoročně), tudíž je možné pracovat s obsáhlejšími a aktuálnějšími daty. Pro potřeby této práce byly zvoleny kromě populačního vývoje také věkové ukazatele, které dobře indikují periferní polohu daných jednotek. Stárnutí populace je totiž typické právě pro malé venkovské periferní obce, které nejsou pro mladší obyvatele příliš atraktivní. Věkové ukazatele byly zkoumány jak z hlediska geografické polohy, tak i populační velikosti jednotky. Nutno dodat, že v absolutním měřítku se průměrný věk obyvatel v Česku mezi lety 2001 a 2018 zvýšil, proto došlo k nárůstu většiny věkových ukazatelů. Tato kapitola ovšem tento nárůst nereflektuje, zabývá se jen relativním srovnáním mezi obcemi. Ke konci kapitoly jsou všechny ukazatele sečteny a porovnány s typologií venkova (Perlín, Kučerová, Kučera 2010).

5.1 Ukazatele věku

5.1.1 Průměrný věk

Prostorový vzorec nebyl stejný, ale v průběhu let se měnil. V roce 2001 byla jasně viditelná hranice mezi kontinuálně osídleným středem republiky se starším obyvatelstvem a dosídlenými hranicemi bývalých Sudet s mladším obyvatelstvem doplněná o hranici mezi Čechy a Moravou s mladší populací (hlavně v okrese Žďár nad Sázavou). Nejstarší populace byly na vnitřních periferiích podél krajských hranic, zejména kolem Středočeského kraje. V pozdějších letech se fantomová hranice tzv. Sudet vytrácela, až zcela zanikla. V absolutním hledisku se v rámci Česka zvýšil průměrný věk ve většině obcí, což bylo způsobeno vyšší nadějí dožití, nižší porodností a zlepšující se zdravotní péčí.

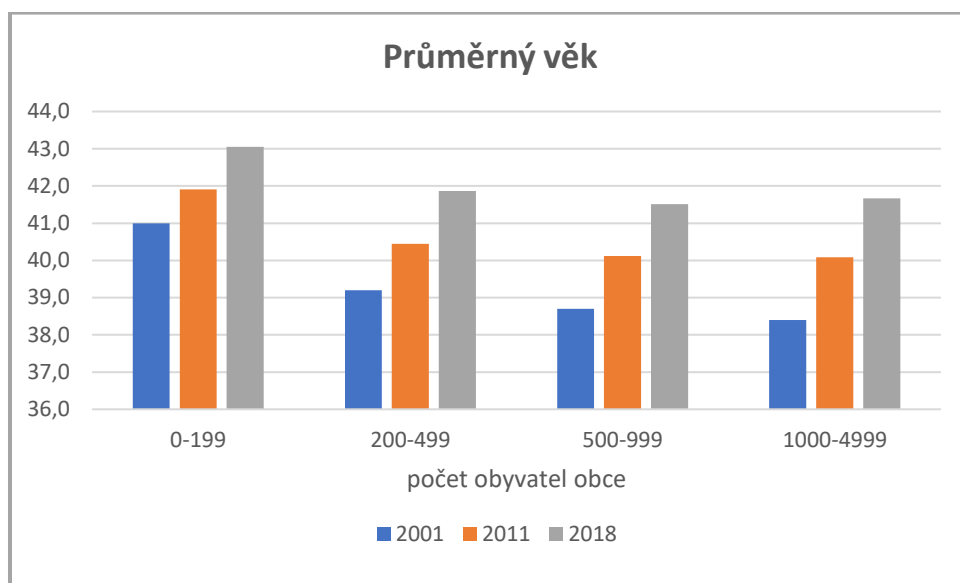
Obr. 10: Průměrný věk v obcích Česka v letech 2001, 2011 a 2018

Zdroj: ArcČR 500 (2016), ČSÚ (2019a)

K roku 2011 oslábl vliv nižšího průměrného věku v západním pohraničí, naopak se nově začala projevovat suburbanizace Prahy, která do obcí v okolí Prahy přivedla mladší populaci. Věkové rozdíly mezi periferiemi a ostatním venkovem byly vyšší než v roce 2011, efekt krajských hranic se projevoval výrazněji. V roce 2018 téměř zanikla oblast s mladší populací v Karlovarském kraji, naopak se začala projevovat suburbanizace Brna. Obyvatelstvo výrazně zestárlo v Jeseníkách, kde přitom byla na přelomu tisíciletí populace v rámci Česka jedna z nejmladších. Toto náhlé zestárnutí místní populace a zařazení po boku s vnitřními periferiemi v tomto ukazateli znamená zhoršení situace v tomto regionu. Když se k tomu přičtou i problémy zejména ekonomického rázu ve vnějších periferiích tzv. Sudet, značí to prohloubení sociální exkluze v této vnější periferii, které může přerůst až v sociální vyloučení (viz GAC 2015).

Graf 2: Průměrný věk (medián) podle populační velikosti obcí v letech 2001, 2011 a 2018

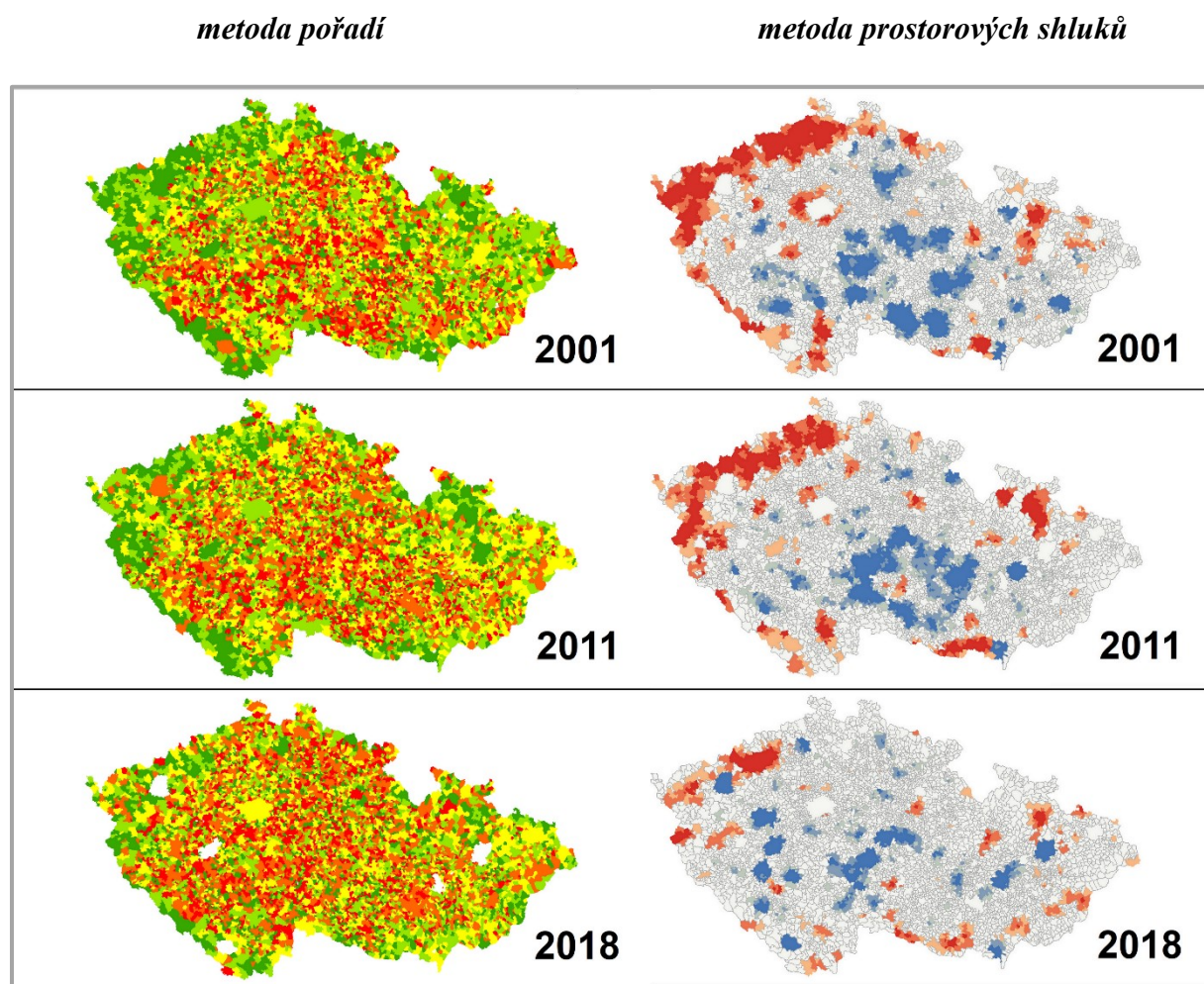
Zdroj: ČSÚ (2019a)

V období 2001–2018 průměrný věk celkově rostl vlivem snižující se porodnosti a zvyšující se životní úrovni. Dále byla jasně patrná nepřímá úměra mezi velikostí obce a průměrným věkem. To je pravděpodobně způsobeno vyšším podílem seniorů v malých obcích a malou atraktivitou malých obcí pro obyvatele v produktivním věku. Na venkově je nižší nabídka pracovních příležitostí a nižší nabídka služeb, většina obyvatel proto musí za prací a službami dojíždět.

5.1.2 Osoby v produktivním věku

V tomto ukazateli byl prostorový vzorec ve všech letech podobný, lišil se jen v detailech. Nejvyšší podíl produktivní složky byl zpravidla v dosídlených oblastech tzv. Sudet a nejnižší podél krajských hranic. V roce 2001 byla jasně patrná hranice bývalých Sudet s vysokým podílem produktivní složky podél státních hranic, zejména v severozápadních Čechách. Naopak nejnižší podíl se koncentroval na hranicích Kraje Vysočina. Roku 2011 přetrvával prostorový vzorec z roku 2001. Oslabil však shluk vysokých hodnot v severozápadních Čechách, a naopak zesílil shluk nízkých hodnot na obrysu Kraje Vysočina. V roce 2018 shluky vysokých a nízkých hodnot výrazně oslabily, což značí snížení regionálních rozdílů v tomto ukazateli. Fantomová hranice Sudet s vysokými podíly produktivní složky podél hranic s Německem oslabila a na hranicích s Polskem a Rakouskem téměř zanikla.

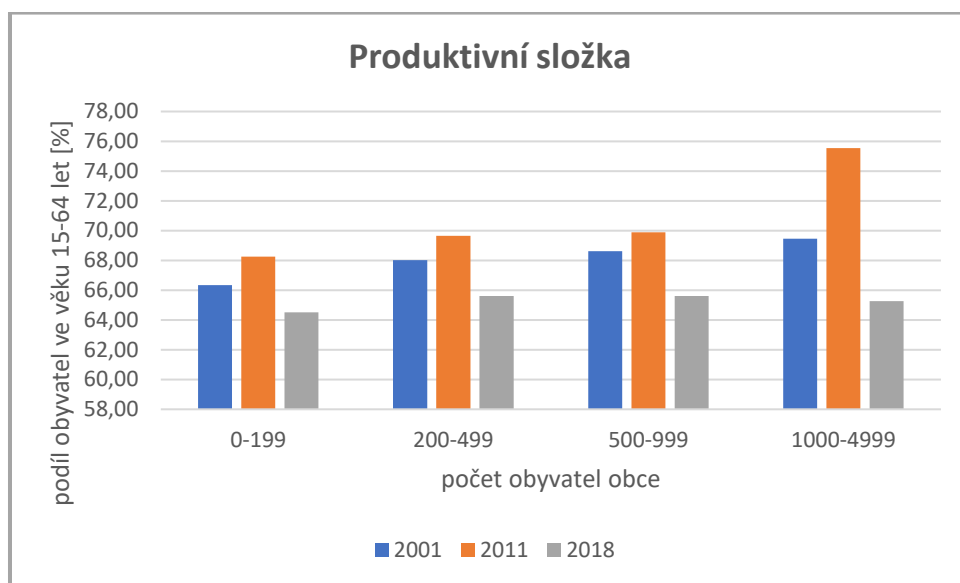
Obr. 11: Podíl produktivní složky (15-64 let) v letech 2001, 2011 a 2018

Zdroj: ArcČR 500 (2016), ČSÚ (2019a)

Podíl produktivní složky se v čase výrazně měnil a závisel na pohybu věkové pyramidy. Mírný nárůst mezi lety 2001-2011 lze interpretovat nástupem silnějších ročníků z let 1975–1990 a pokles mezi lety 2011-2018 lze přičíst stárnutí populace a nástupu slabých ročníků po roce 1990. Podíl produktivní složky narůstal s velikostí obce, s výjimkou roku 2018, kdy je nejvyšší podíl zaznamenán v obcích mezi 500 a 1 000 obyvatel. Rozdíly v produktivní složce dle populace obce se v čase snižují. Zatímco v roce 2001 platila přímá úměra, v pozdějších letech je v obcích mezi 200 a 5 000 obyvateli podíl přibližně stejný. Nižší podíl produktivní složky je jen v nejmenších obcích.

Graf 3: Podíl produktivní složky podle populační velikosti obcí v letech 2001, 2011 a 2018

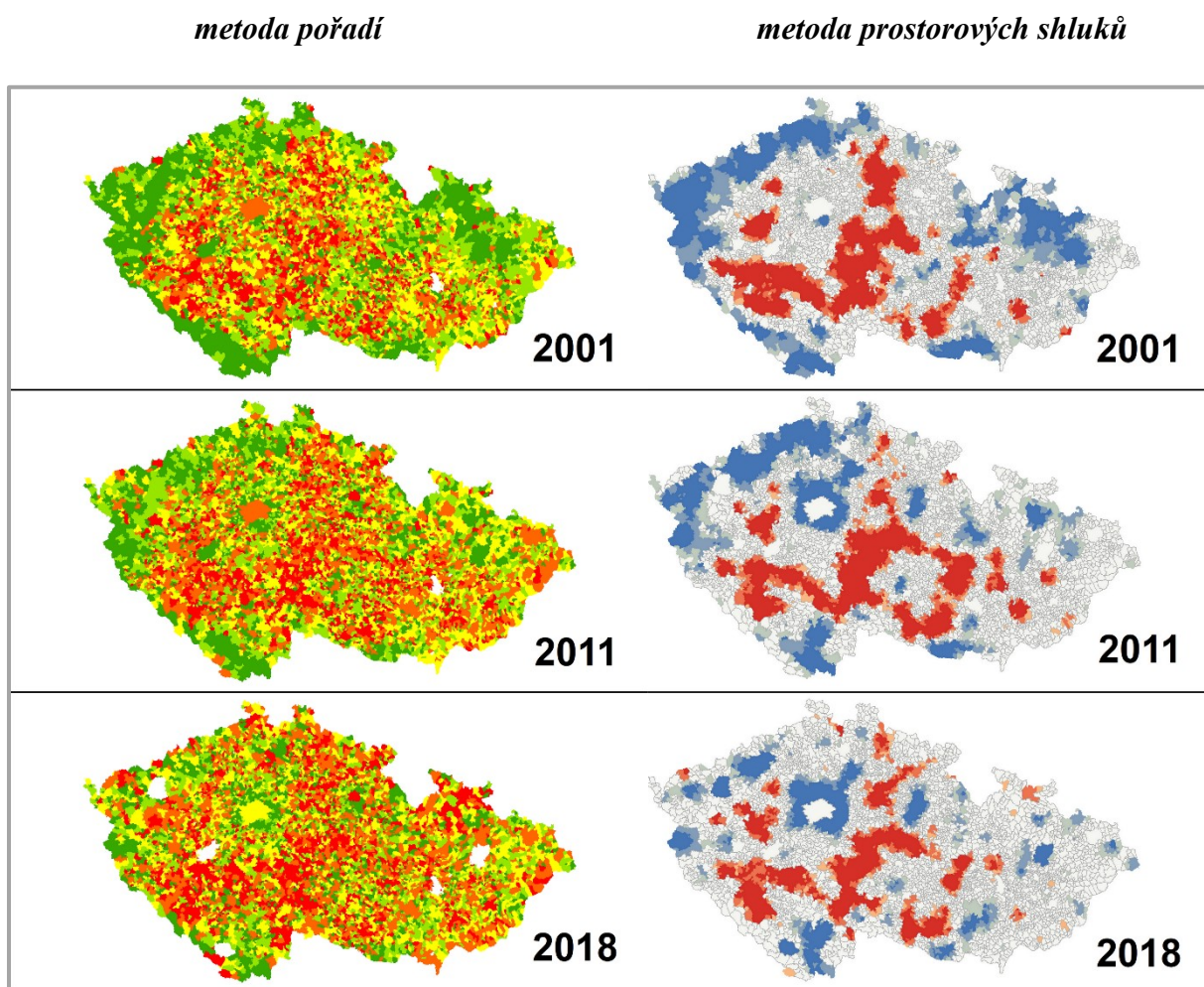

Zdroj: ČSÚ (2019a)

5.1.3 Podíl osob nad 65 let

Podíl seniorů významně koreluje s průměrným věkem, prostorové shluky jsou ale v tomto ukazateli větší. Roku 2001 byl nejnižší podíl seniorů v tzv. Sudotech a nejvyšší na vnitřních periferiích středních Čech a Vysočiny. V roce 2011 oslabil shluk vysokých hodnot v severozápadních Čechách, zesílil shluk vysokých hodnot na hranicích Kraje Vysočina a vlivem suburbanizace vznikl nový shluk vysokých hodnot v zázemí Prahy. Roku 2018 téměř zanikla oblast s podprůměrným podílem seniorů v Sudotech a shluky hodnot celkově oslabily. Naopak vznikla nová oblast s vysokým podílem seniorů v Jeseníkách. To značí mírné snižování rozdílů v podílu seniorů mezi regiony.

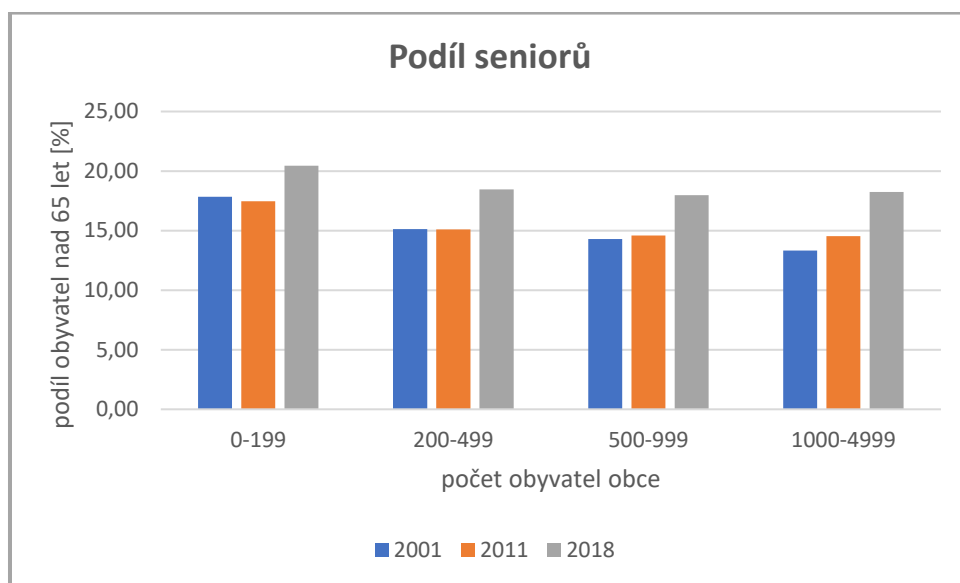
Obr. 12: Podíl osob nad 65 let v letech 2001, 2011 a 2018

Zdroj: ArcČR 500 (2016), ČSÚ (2019a)

Podíl seniorů v rámci obcí mezi lety 2001 a 2011 stagnoval a v letech 2011–2018 mírně vzrostl. Nárůst mohl být způsoben stárnutím populace a odchodem silných poválečných ročníků do důchodu. Podíl seniorů byl nejvyšší vždy v nejmenších obcích a s nárůstem počtu obyvatel podíl seniorů mírně klesal. V roce 2018 byl podíl seniorů v obcích mezi 200 a 5 000 obyvatel téměř vyrovnaný, přičemž nejnižší byl v kategorii 500-1000 obyvatel.

Graf 4: Podíl osob nad 65 let podle populační velikosti obce v letech 2001, 2011 a 2018

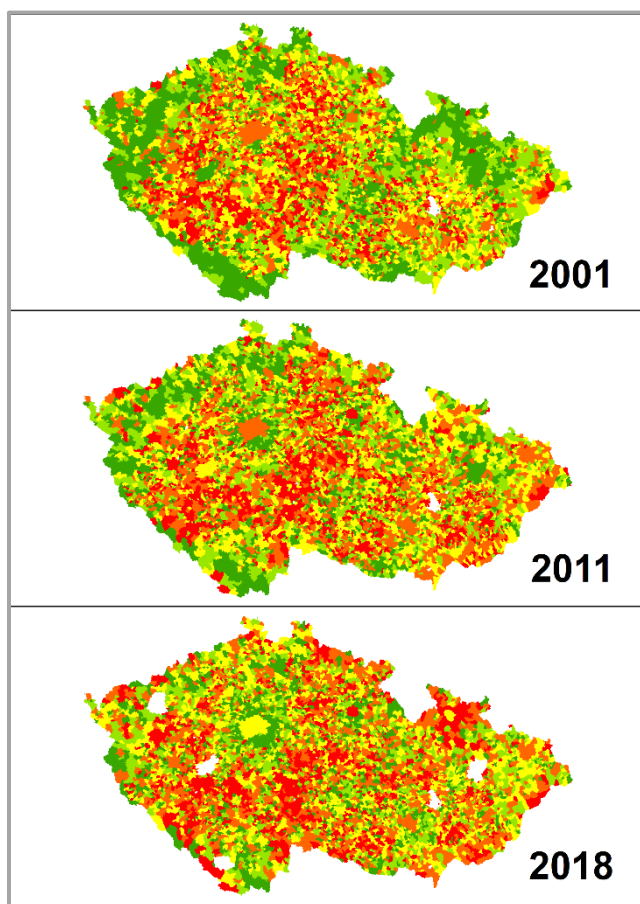

Zdroj: ČSÚ (2019a)

5.1.4 Index stáří

V tomto ukazateli byla situace obdobná jako u předchozích ukazatelů. V roce 2001 byl nízký index stáří v pohraničních oblastech tzv. Sudet a v okrese Žďár nad Sázavou, vysoký ve vnitřních periferiích kolem Středočeského kraje. Roku 2011 se snížila dominance pohraničních obcí s nízkým indexem stáří na úkor suburbanizovaného okolí Prahy a zvýšil se index stáří v Jeseníkách do průměrných hodnot. V roce 2018 téměř vymizely pohraniční obce s podprůměrným indexem stáří, a naopak se objevily obce s vysokým indexem stáří v Jeseníkách. Shluky vysokých a nízkých hodnot byly velmi malé, proto nebyly pro tento ukazatel uvedeny. To značí nižší absolutní rozdíly mezi obcemi v různých regionech než v předchozích ukazatelích.

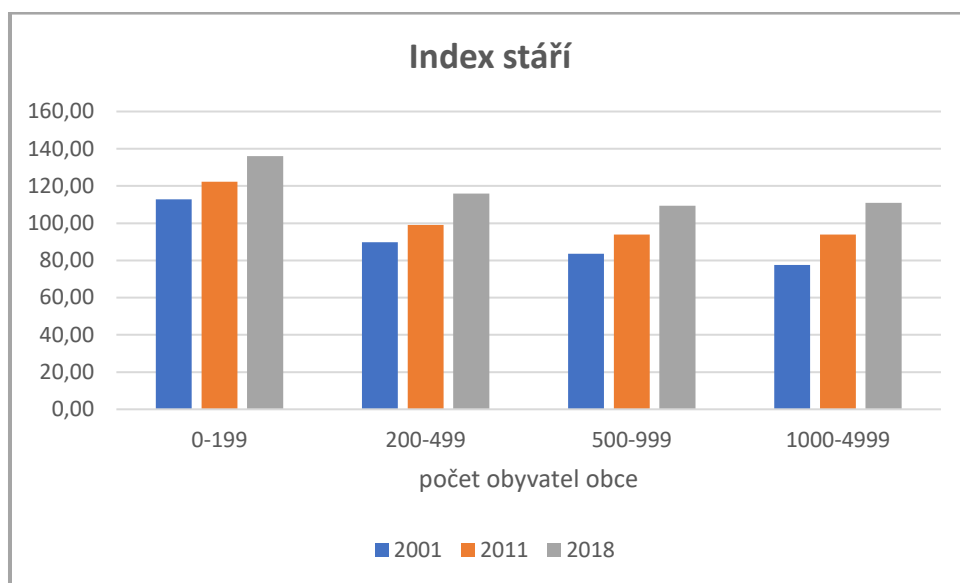
Obr. 13: Index stáří v letech 2001, 2011 a 2018 podle metody pořadí

Zdroj: ArcČR 500 (2016), ČSÚ (2019a)

Z hlediska velikosti obce byl index stáří nejvyšší vždy v nejmenších obcích a s rostoucím počtem obyvatel klesal. Z důvodu stárnutí populace narostl index stáří ve všech velikostních kategoriích obce. V nejmenších obcích byl nárůst nejnižší, což značí snižování rozdílů mezi velikostmi obcí a relativní zlepšení situace v nejmenších sídlech.

Graf 5: Index stáří podle populační velikosti obce v letech 2001, 2011 a 2018

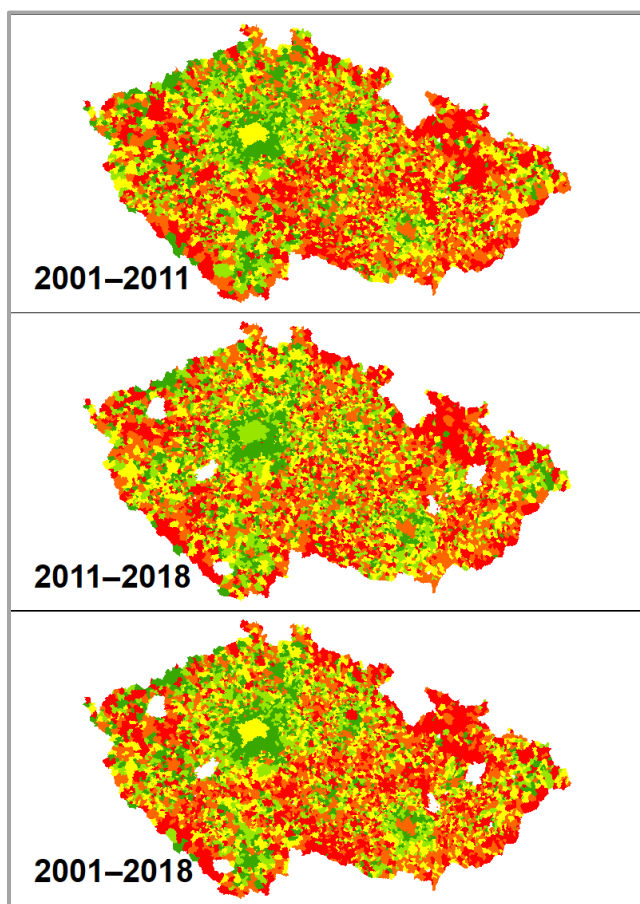
Zdroj: ČSÚ (2019a)

5.2 Vylidňování venkova

5.2.1 Index změny počtu obyvatel

Tato podkapitola navazuje na podkapitolu 4.1.1, která zkoumala index změny obyvatel za části obce v období 1970–2011. Zde je tento údaj zkoumán na úrovni obcí za období 1991–2018 a na konci podkapitoly jsou data srovnána s údaji za části obce. V období 2001–2011 nejvíce ztrácely obyvatele zejména periferie podél krajských a státních hranic. Z vnitřních periferií byly ztrátové hlavně obce při hranicích Kraje Vysočina, Jihomoravského, Jihočeského a Plzeňského kraje. Z vnějších periferií to byla Šumava, Česká Kanada, Bílé Karpaty, Jeseníky a okolí Harrachova. Nejhůř na tom byly okresy Jeseník a Pelhřimov. Populačně rostly naopak obce v zázemí krajských měst, zejména Prahy, Brna a Českých Budějovic.

Obr. 14: Index změny počtu obyvatel obcí v letech 2001–2018 podle metody pořadí

Zdroj: ArcČR 500 (2016), ČSÚ (2019a)

V letech 2011–2018 došlo k drobným změnám v prostorovém vzorci. Ve vnitřních periferiích se bilance výrazně zlepšila a ve vnějších periferiích mírně zhoršila. Nejvíc patrné je zlepšení při hranicích Kraje Vysočina, kde populačně klesající obce již netvoří ucelený pás, nýbrž jsou velmi fragmentované. Situace se naopak zhoršila podél hranic s Polskem, nejvíce v Krkonoších a v Jeseníkách. U populačně rostoucích obcí se rozšířila oblast suburbanizace Prahy, Brna a Ostravy, v menších městech se naopak proces suburbanizace zpomalil či dočasně zastavil.

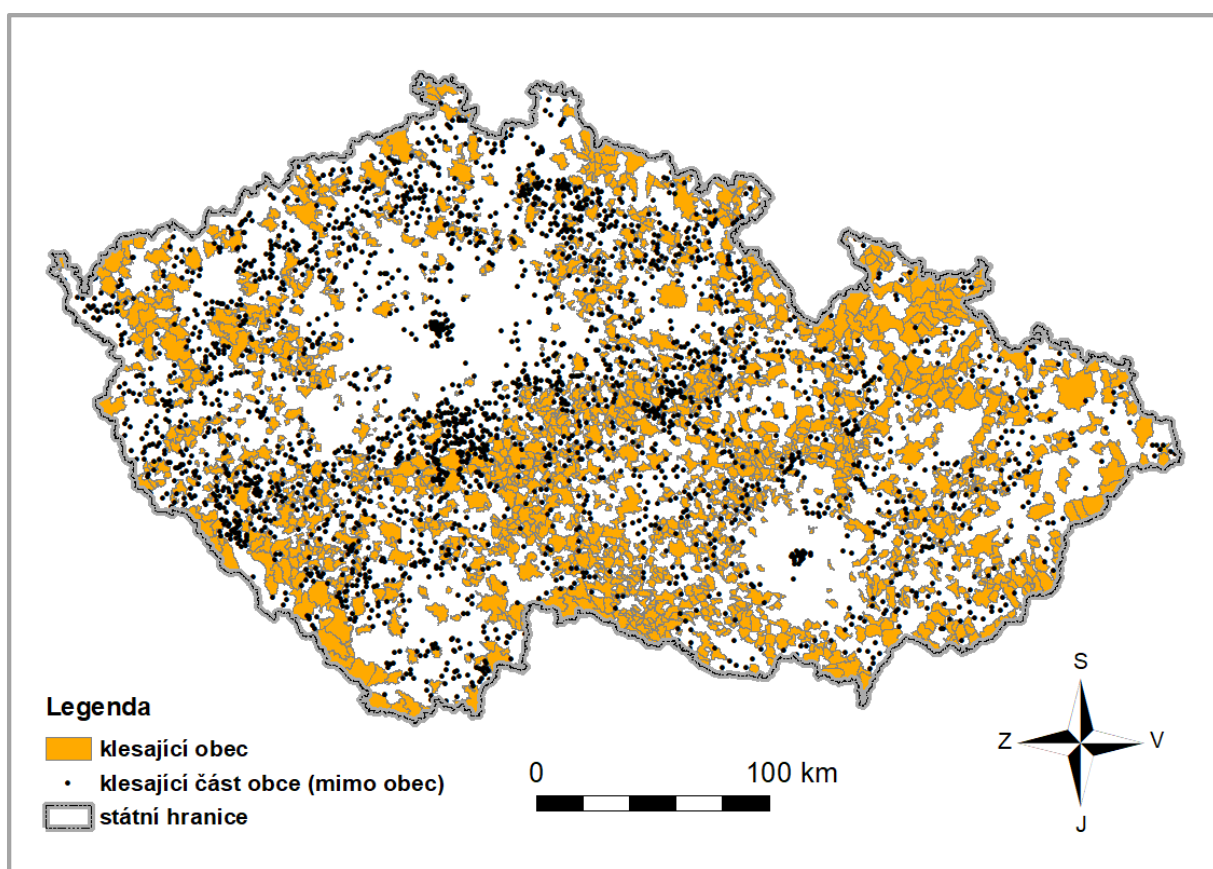
5.2.2 Depopulace v datech

Na indikátoru změny počtu obyvatel byla porovnána také přesnost dat za obce s daty za části obce. Obce jsou územní jednotkou vyššího řádu než části obcí, proto přesnost jejich dat je nižší. Úroveň obcí je vhodná ke studiu prostorových jevů a k mapovým výstupům, naopak vliv populační velikosti sídla na velikost daného jevu je vhodnější zkoumat na úrovni částí obcí. Reprezentativnost dat byla porovnána na ukazateli změny počtu obyvatel mezi lety 2001 a 2011, který se vyskytoval jak v databázi za části obcí, tak v datech za obce. Na základě

analýzy v programech Microsoft Office Excel a ArcGIS ArcMap 10.6.1 bylo zjištěno, že v letech 2001–2011 poklesl počet obyvatel v 1 795 z 6 246 obcí bez vojenských újezdů (tzn. 28,7 % obcí) a v 6 196 z 15 123 částí obcí včetně VÚ (tzn. 41,0 % částí obcí).

V sídlech s méně než 50 obyvateli poklesla populace v 1 734 z 3 843 sídel (tzn. 45,1 % částí obcí). Populačně klesající obce (bez VÚ) zahrnovaly rozlohu 28 031 km² (tzn. 35,5 % území ČR) a žilo v nich v roce 2011 cca 4 776 000 obyvatel. Klesající části obce (bez VÚ) zahrnovaly rozlohu 33 517 km² (tzn. 42,5 % území ČR) a žilo v nich k roku 2011 (bez Prahy a Brna) cca 4 989 000 obyvatel.

Obr. 15: Prostorové rozložení sídel s klesajícím počtem obyvatel v letech 2001–2011

Zdroj: ArcČR 500 (2016), ČSÚ (2015, 2019a)

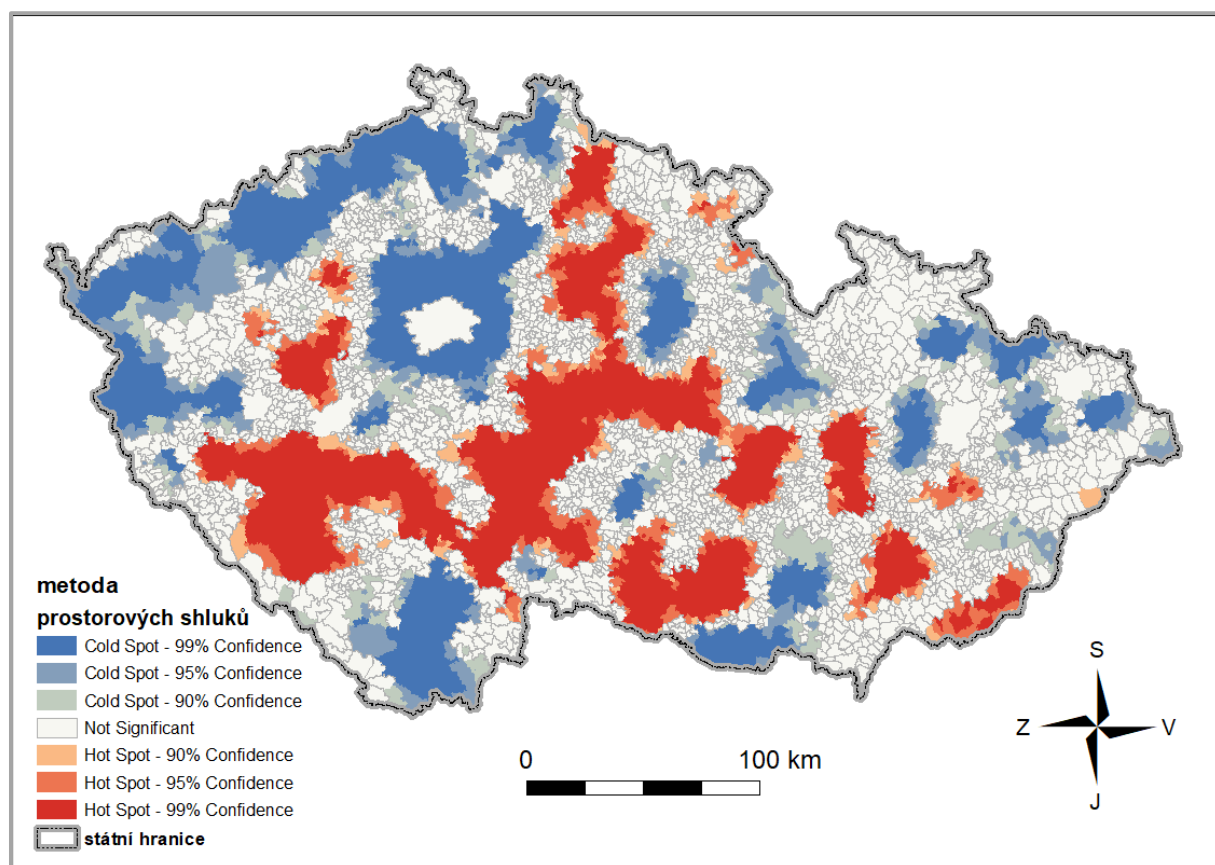
Co se týče rozporů mezi daty za obce a daty za části obcí, ten nastával poměrně často. Z 6 196 klesajících částí obcí jich 2 710 leželo v obcích, kde počet obyvatel stagnoval nebo narůstal. Populace poklesla také ve 44 čtvrtích města Prahy a v 19 čtvrtích města Brna, v obou městech celkový počet obyvatel vzrostl. Téměř 44 % klesajících částí obcí tak leželo v populačně „neklesajících“ obci, což je vysoké číslo. Taková sídla byla po celém území poměrně rovnoměrně rozložena, pouze v okolí Prahy a Brna byly vlivem suburbanizace oblasti bez

populačně klesajících sídel, která se naopak nejvíce koncentrovala v České Sibiři, Českém ráji, Železných horách, Ústecku a na Klatovsku. Vysoký počet klesajících sídel spolu s rostoucím zázemím Prahy a Brna značí nastupující trend suburbanizace (Maříková 2005; Musil, Müller 2008) a pokračující trend koncentrace obyvatelstva (Hámpel 2005).

5.3 Součet známek ukazatelů

Podobně jako u částí obcí, byly i u obcí sečteny známky všech ukazatelů za všechna období a vymezeny „problémové“ oblasti se shluky vysokých hodnot a jádrové či „bezproblémové“ oblasti se shluky nízkých hodnot. Bylo sečteno pořadí pěti ukazatelů za tři období, tedy celkem 15 hodnot. Obr. 16 není srovnatelný s podobným obrázkem č. 7 na straně 35, protože pracuje s jinými ukazateli než prvně jmenovaná mapa. Na druhou stranu umožňuje náhled do situace na periferiích z hlediska věkové struktury, což u dat za části obce není možné.

Obr. 16: Demografická situace v obcích (shluková analýza součtu pořadí pěti ukazatelů)

Zdroj: ArcČR 500 (2016), ČSÚ (2019a), vlastní tvorba

Pozn. Shluky vznikly na základě součtu pořadí ukazatelů průměrný věk, podíl produktivní složky, podíl seniorů, index stáří a změna počtu obyvatel.

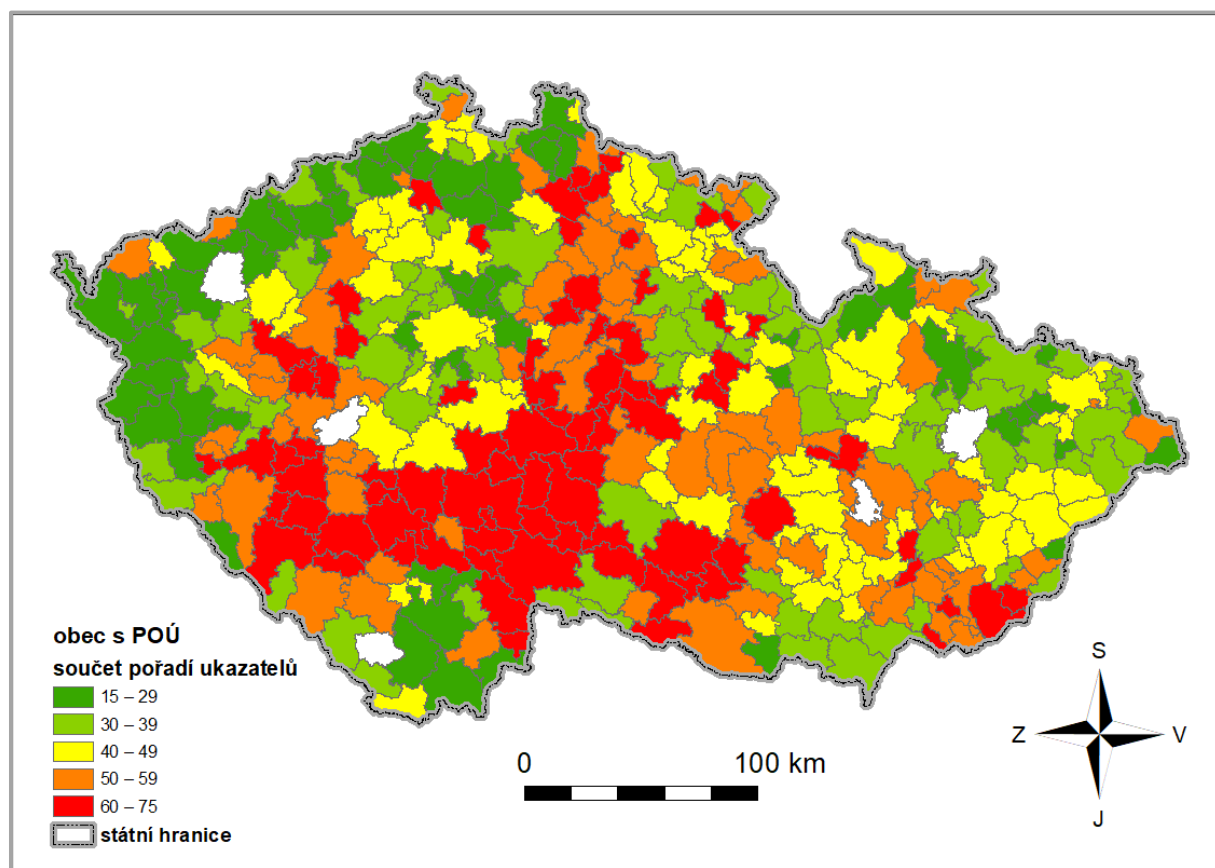
Jako nejproblémovější se dle očekávání ukázaly vnitřní periferie zejména v Čechách. Vytvořil se prstenec kolem celého Kraje Vysočina. Z něj vychází západní větev na ose Pelhřimov-Ševětín-Písek-Klatovy-Železná Ruda a severní větev na ose Golčův Jeníkov-Přelouč-Hořice-Jilemnice-Harrachov. V Čechách se ještě vytvořila samostatná periferie v okolí Hořovic a na Moravě v Drahanské vrchovině, Ždánickém lese a Bílých Karpatech (tvořící hranici Jihomoravského kraje). Shluky nízkých hodnot se naopak vytvořily kolem většiny krajských měst (s výjimkou Zlína), na Znojemsku, Svitavsku a v severozápadních Čechách. Mapa č. 16 dobře ilustruje situaci v letech 2001–2011, ale v současnosti již není aktuální. Obyvatelstvo v severozápadních Čechách není tak mladé, jako bylo v minulosti, a problémové vyliďňující se Jesenícko vyšlo z analýzy jako nesignifikantní.

Při bližším zkoumání obrázků č. 7 a č. 16 si lze povšimnout, že ne všechny periferie jsou odlehlé, řada periferií se nachází v blízkosti okresních (např. Havlíčkův Brod, Pelhřimov, Tábor), ale i měst krajských (Jihlava, Plzeň, České Budějovice). Když se to srovná s obr. 14, lze opatrně vyslovit domněnku, že na nepříznivé demografické charakteristiky má větší vliv struktura osídlení než samotná vzdálenost od nejbližšího střediska.

5.4 Srovnání s typologií venkova

Stejně jako data za části obcí, byla i data za obce porovnána s typologií venkova dle Perlín, Kučerová, Kučera (2010), která byla zpracována na úrovni obcí s pověřeným obecním úřadem (POÚ). Čtyři věkové ukazatele a index změny počtu obyvatel byly generalizovány prostým průměrem na úroveň obcí s pověřeným obecním úřadem a znovu sečteno pořadí. Z výzkumu byly vyřazeny vojenské újezdy, kterým roku 2016 zanikl obecní status.

Obr. 17: Součet pořadí pěti ukazatelů za obce agregovaný na úrovni POÚ

Zdroj: ArcČR 500 (2016), ČSÚ (2019b)

Pozn. Škály vznikly na základě součtu pořadí ukazatelů průměrný věk, podíl produktivní složky, podíl seniorů, index stáří a změna počtu obyvatel generalizovaných na úroveň obcí s pověřeným obecním úřadem.

Nejhorší demografická situace byla v severní části jižních Čech (s přesahy do dalších krajů), zejména v okresech Písek, Tábor, Pelhřimov a Třebíč. Dále byla nepříznivá situace v severní části Rokycanska, na Turnovsku a v Bílých Karpatech. O něco lépe na tom byla řada dalších vnitřních periferií podél krajských hranic, hlavně Jihomoravského kraje. Oblast téměř přesně odpovídá nerozvojovému sousedskému typu venkova. Oproti tomu nejpříznivější situace byla v severozápadních Čechách a na Českokrumlovsku, tedy v bývalých Sudetech. Z hlediska typologie venkova se jedná o problémový rekreační venkov a strukturálně postižený průmyslový venkov. Situace se ovšem rychle mění, jak bylo ostatně popsáno v podkapitolách 5.1 a 5.3.

Tab. 14: Ukazatele věku v absolutních hodnotách podle typů venkova

TV	průměrný věk			produktivní složka			podíl seniorů			index stáří		
	01	11	18	01	11	18	01	11	18	01	11	18
1	39,44	39,87	40,93	68,68	69,65	65,38	14,97	14,31	17,27	97,24	96,30	107,83
2	40,41	41,70	42,94	66,72	68,30	64,31	17,36	17,30	20,44	127,03	137,98	147,24
3	38,14	40,29	41,96	68,47	69,89	66,19	13,72	15,03	18,42	81,08	105,24	124,07
4	38,79	40,47	42,00	68,38	69,51	65,83	14,56	15,46	18,59	88,31	107,78	122,91
5	38,00	40,27	42,44	70,27	71,50	65,79	12,20	13,58	19,12	76,08	99,59	135,95
6	39,03	41,09	42,86	69,16	70,12	65,42	14,36	15,52	19,81	90,06	112,71	139,66
7	37,13	39,00	41,13	71,50	71,92	67,57	10,68	11,88	16,50	65,23	76,69	108,26
8	38,69	40,29	41,92	68,69	70,01	65,58	14,16	14,63	18,62	89,84	101,84	125,49
9	39,24	41,12	42,26	70,24	69,79	65,44	13,95	15,96	19,14	90,80	113,67	124,41

Zdroj: ČSÚ (2019a)

Pozn. Vysvětlení zkratk viz tabulky č. 12 a č. 15.

Věkové ukazatele byly dále zkoumány dle typu venkova. Projevovaly se obrovské rozdíly mezi vnitřními periferiemi s nepříznivými hodnotami a vnějšími periferiemi s hodnotami příznivými. Nerozvojový sousedský venkov měl nejméně příznivé všechny ukazatele za všechna období. Nejlépe na tom byl strukturálně postižený průmyslový venkov a problémový rekreační venkov.

Tab. 15: Relativní pořadí věkových ukazatelů v jednotlivých typech venkova

TV	průměrný věk			produktivní složka			podíl seniorů			index stáří			SUM
	01	11	18	01	11	18	01	11	18	01	11	18	
1	8.	2.	1.	5.	7.	7.	8.	3.	2.	8.	2.	2.	55
2	9.	9.	9.	9.	9.	9.	9.	9.	9.	9.	9.	9.	108
3	2.	5.	5.	7.	5.	2.	3.	5.	4.	3.	5.	4.	50
4	4.	6.	3.	8.	8.	5.	7.	7.	3.	6.	6.	3.	66
5	3.	3.	6.	3.	2.	3.	2.	2.	6.	2.	3.	7.	42
6	6.	7.	8.	4.	3.	8.	5.	6.	8.	4.	7.	8.	74
7	1.	1.	2.	1.	1.	1.	1.	1.	1.	1.	1.	1.	13
8	5.	4.	4.	6.	4.	6.	6.	4.	5.	7.	4.	6.	61
9	7.	8.	7.	2.	6.	4.	4.	8.	7.	5.	8.	5.	71

Zdroj: ČSÚ (2019a)

Pozn. Vysvětlení zkratk: TV – typ venkova (viz tab. 12 na str. 41); 01, 11, 18 – roky 2001, 2011 a 2018; SUM = součet pořadí.

V roce 2018 došlo ke změnám v pořadí mezi jádrovým venkovem na jedné straně a průmyslovým a rekreačním venkovem na straně druhé. Průměrný věk je nejnižší v jádrovém venkově, ostatní ukazatele nadále zůstaly nejvýhodnější v průmyslovém venkově. U problémového rekreačního venkova došlo k zhoršení situace ve všech čtyřech ukazatelích. Z toho lze vyvodit závěr, že problém se stárnutím populace se spíše prohlubuje, čemuž napomáhá i intenzivní suburbanizace krajských měst. Zatímco na vnitřních periferiích se situace příliš nelepší a obyvatelstvo nadále stárne, nově tento problém začíná postihovat i vnější periferie, kde bylo v minulosti obyvatelstvo relativně mladé.

6 ZÁVĚR

Venkov od 70. let do současnosti prodělal řadu změn, které souvisely nejen se změnou režimu na přelomu 80. a 90. let. Až do 80. let probíhala urbanizace a počet obyvatel venkova klesal téměř na celém území, v Čechách, kde je sídelní struktura rozdrobenější, však populace ubývala rychleji. V novém tisíciletí ale nastal proces kontraurbanizace a populace venkova se stabilizovala. Nově však vlivem suburbanizace začaly růst obce v okolí krajských měst. Prostorový vzorec indexu změny počtu obyvatel byl kontinuální a příliš se neměnil, nejhorší čísla, co se týče změny obyvatelstva a průměrného počtu obyvatel na dům, zaznamenávaly vždy oblasti podél krajských hranic, a to i v době, kdy kraje v dnešní podobě neexistovaly.

Kontraurbanizace na počátku 21. století skutečně zahrnula celý venkov. Všechny typy venkova a všechny velikostní skupiny obcí se dostaly do „černých čísel“, byť periferní oblasti a nejmenší sídla měly nárůst nejmenší, případně stagnovaly. Závislost mezi populační velikostí sídla a velikostí zkoumaného ukazatele se potvrdila u všech ukazatelů. Dobře patrná byla tato úměra v ukazateli „průměrný počet obyvatel na dům.“ Zatímco v nejmenších sídlech žil v každém domě v průměru jeden člověk, v sídlech o velikosti 200 až 1 000 obyvatel v průměru 2,5 osoby. Ve větších vesnicích tak žila většinou celá rodina, v malých osadách byla naopak velká část domů neobydlena a slouží k rekreaci. V obcích s více částmi obcí se více dařilo větším sídlům, zatímco ta menší stagnovala nebo se dokonce vylidňovala. Celkově nejhorší byla situace ve vnitřních periferiích označovaných v typologii venkova (Perlín a kol. 2010) jako „nerozvojový sousedský venkov,“ naopak nejvíce se rozvíjely suburbánní zóny (jádrový venkov).

V novém tisíciletí se zvýšila životní úroveň obyvatel, s ní i průměrná délka života a celkově tak populace zestárla. Stárnutí populace nejvíce postihlo venkovské periferní obce, které jsou samy o sobě znevýhodněné. Věkové ukazatele měly podobný prostorový vzorec jako ukazatele ze čtvrté kapitoly, nejméně příznivé hodnoty vykazovaly tzv. vnitřní periferie. Do roku 2018 však došlo k řadě změn v prostorovém rozložení věkových ukazatelů: ve vnitřních periferiích populace relativně omládlá, ve vnějších periferiích zestárla, nově výrazně omládlý suburbánní zóny Prahy a Brna a výrazně zestály Jeseníky, které přitom ještě roku 2001 měly populaci jednu z nejmladších. Postupně tak slábla, až téměř zanikla fantomová hranice mezi Sudety a českým vnitrozemím ve věkových ukazatelích, naopak nově fantomové hranice vymezily metropolitní oblasti Prahy a Brna. Jeseníky se staly plošně nejrozsáhlejší vylidňující se oblastí, situace je zde ještě horší než ve vnitřních periferiích, kde došlo v letech 2001–2018

k relativnímu zlepšení situace. Z hlediska typologie venkova byla nejhorší situace ve všech obdobích v nerozvojovém sousedském venkově, byť po roce 2011 došlo k relativnímu zlepšení. Největší zlepšení nastalo v jádrovém venkově, naopak největší propad zaznamenal problémový rekreační venkov zahrnující pohraniční oblasti.

V letech 2001–2011 se vylidňovalo cca 40 % území českého státu a žila zde téměř polovina obyvatel. Na úrovni částí obcí byla obě čísla mírně větší než na úrovni obcí. 44 % částí obcí leželo v obcích, které stagnovaly nebo rostly. Toto číslo potvrdilo nevhodnost zkoumání vývoje nejmenších sídel pomocí vyšších územních jednotek. Z mapových výstupů (např. obr. 7, obr. 16) si lze povšimnout, že většina periferních oblastí se nacházela na odlehlých místech, většinou při krajských hranicích a daleko od krajských měst. Některé problémové oblasti se ale nacházely relativně blízko okresnímu či dokonce krajskému městu, kde je dostatek pracovních příležitostí v přijatelné dojížděkové vzdálenosti. Vzhledem k tomu, že řada klesajících sídel se nachází v rostoucích obcích a některé periferie v atraktivní poloze, lze předpokládat, že větší vliv na demografický vývoj má sídelní struktura a s ní spojená dostupnost služeb přímo v místě bydliště než geografická poloha a vzdálenost k nejbližšímu středisku.

Práce odpovídá na všech pět výzkumných otázek stanovených v úvodu. Na vylidňování venkova má o něco větší vliv populační velikost sídla než periferní poloha vůči středisku (otázka I). Malá velikost sídla výrazně zhoršuje řadu demografických ukazatelů oproti větším sídlům a jsou tedy vylidňováním ohrožena nejvíce (otázka II). Periferní oblasti se vylidňují dlouhodobě, přičemž v socialistickém období probíhalo vylidňování ve zvýšené míře na velmi podobném území jako po roce 1990 (otázka III). V současnosti se demografická situace v různých typech venkova liší. Nejdynamičtěji se mění jádrový venkov, kde probíhá intenzivní suburbanizace. Na vnějších periferiích obyvatelstvo relativně stárne vůči zbytku Česka, některé regiony se nově začínají vylidňovat (Jesenicko). Nejstatičtější je situace ve vnitřních periferiích, kde na druhou stranu přešla depopulace ve stagnaci (otázka IV). Přesnost dat velmi záleží na prostorovém rozlišení, tedy na velikosti a řádovostní úrovni zkoumaných jednotek. Tato práce prokázala, že téměř 44 % sídel se nachází na území obce, která ovšem jako celek roste (otázka V).

V budoucnu může podobný výzkum demografické situace malých sídel využít novou typologii, kterou v minulém roce vydali Perlín a kol. (2019), a zaměřit se třeba na rozdíly mezi polohově znevýhodněným a sociálně a polohově znevýhodněným typem (neboli na rozdíly mezi vnitřními a vnějšími periferiemi). Lze předpokládat, že populační vývoj venkova se v tomto desetiletí dočasně stabilizuje a následně se opět začne vylidňovat. Ovšem nikoli

z důvodu urbanizace, nýbrž kvůli zápornému přirozenému přírůstku. V jádrových oblastech bude pokračovat urbanizace a suburbanizace, která bude zapříčiněna nejenom vnitrostátní migrací, ale i imigrací cizinců. Projekce obyvatelstva v krajích ČR do roku 2070 vydaná Českým statistickým úřadem předpokládá ve většině krajů pokles obyvatel, pro Prahu a střední Čechy naopak očekává výrazný nárůst (ČSÚ 2019b). Ve vnitřních periferiích, které byly dlouhá léta nejproblémovější, bude pokračovat stárnutí populace, ale absolutní počet obyvatel se ve 20. letech příliš měnit nebude. K velkým změnám může dojít ve vnějších periferiích tzv. Sudet, kde fantomová hranice s kontinuálně osídleným vnitrozemím bude slábnout a řada ukazatelů se začne projevovat podobně jako v jiných periferních oblastech. Jednou z nejproblémovějších periferií dvacátých let (z demografického hlediska) se stane Jesenicko a Bruntálsko s nevýhodnou geografickou polohou, vysokou nezaměstnaností, zato ale s velkým turistickým potenciálem.

7 LITERATURA

7.1 Knižní zdroje

ALEXEJEV, A. I., SAFRONOV, S. G. (2015): Изменение сельского расселения в России в конце XX – начале XXI века. Вестник московского университета – Сер. 5 География, č. 2, s. 66-76.

ANDĚL, J., BRZÓSKA, M. (2005): Změny geografického prostředí periferní oblasti ústeckého Krušnohoří. In: NOVOTNÁ, M. a kol.: Problémy periferních oblastí (ed.). Univerzita Karlova, Přírodovědecká fakulta, Katedra sociální geografie a regionálního rozvoje, Praha, s. 118-129.

BAŃSKI, N., MAZUR, M. (2016): Classification of rural areas in Poland as an instrument of territorial policy. Land Use Policy, 54, s. 1-17.

BAYONA, I., CARRASCO, J., ALONSO, F. (2013): Is Foreign Immigration the Solution to Rural Depopulation? The Case of Catalonia (1996–2009). Sociologia Ruralis, 53, č. 1, s. 26-50.

BERNARD, J. a kol. (2018): Nic se tady neděje – životní podmínky na periferním venkově (ed.). Sociologické nakladatelství, Praha, 243 s.

BERNARD, J., KOSTELECKÝ, T., ILLNER, M., VOBECKÁ, J. (2011): Samospráva venkovských obcí a místní rozvoj. Sociologické nakladatelství, Praha, 237 s.

BERNARD, J., ŠIMON, M. (2017): Vnitřní periferie v Česku: Multidimenzionalita sociálního vyloučení ve venkovských oblastech. Sociologický časopis, 53, č. 1, s. 3-28.

BINEK, J. a kol. (2009): Synergie ve venkovském prostoru – aktéři a nástroje rozvoje venkova. GaREP, s.r.o., Brno, 96 s.

BOHÁČ, A. (1936): Obyvatelstvo v Československé republice. Československá vlastivěda, Národopis I, Praha.

COLLANTES, F., PINILLA, V., SÁEZ, L. A., SILVESTRE, J. (2014): Reducing Depopulation in Rural Spain: The Impact of Immigration. Population Space and Place, 20, č. 7, s. 606-621.

COPUS, A., PSALTOPOULOS, D., SKURAS, D., TERLUIN, I., WEINGARTEN, P. (2008): Approach to Rural Typology in the European Union. JRC Sciontific and Technical Reports, Seville, 134 s.

ČADA, K. a kol. (2015): Analýza sociálně vyloučených lokalit v ČR. GAC, s.r.o., Praha, 99 s.

ČSÚ (2006): Historický lexikon obcí České republiky 1869-2005, 1. díl. Český statistický úřad, Praha, 760 s.

FIALOVÁ, D., VÁGNER, J. (2005): Druhé bydlení v periferních oblastech. In: NOVOTNÁ, M. a kol.: Problémy periferních oblastí (ed.). Univerzita Karlova, Přírodovědecká fakulta, Katedra sociální geografie a regionálního rozvoje, Praha, s. 74-80.

HALÁS, M. (2008): Priestorová polarizácia spoločnosti s detailným pohľadom na periférne regióny Slovenska. Sociologický časopis, 44, č. 2, s. 349-369.

HAMPL, M. (2005): Geografická organizace společnosti v České republice. Karolinum, Praha, 145 s.

HAVLÍČEK, T., CHROMÝ, P., JANČÁK, V., MARADA, M. (2005): Vybrané teoreticko-metodologické aspekty a trendy geografického výzkumu periferních oblastí. In: NOVOTNÁ, M. a kol.: Problémy periferních oblastí (ed.). Univerzita Karlova, Přírodovědecká fakulta, Katedra sociální geografie a regionálního rozvoje, Praha, s. 6-24.

HONNER, J., HALÁSEK, J. (2018): Se čtyřmi vojenskými újezdy je v ČR 6 258 samosprávných obcí. Statistika a my, 6, č. 9, s. 22-23.

HRUŠKA, V. (2011): České strategické plánování rozvoje venkova v politickém a plánovacím diskurzu. Urbanismus a územní rozvoj, 14, č. 33, s. 7-12.

CHRISTALLER, W. (1933): Die zentralen Orte in Süddeutschland. Eine ökonomisch-geographische Untersuchung über die Gesetzmässigkeit der Verbreitung und Entwicklung der Siedlungen mit städtischen Funktionen. Jena, 331 s.

JANČÁK, V., CHROMÝ, P., MARADA, M., HAVLÍČEK, T., VONDRÁČKOVÁ, P. (2010): Sociální kapitál jako faktor rozvoje periferních oblastí: analýza vybraných složek sociálního kapitálu v typově odlišných periferiích Česka. Geografie, 115, č. 2, s. 207-222.

KLUFOVÁ, R. (2015): Demografický vývoj a typologie českého venkova v kontextu prostorových souvislostí. Karolinum, Praha, 275 s.

KORČÁK, J. (1929): Vylidňování jižních Čech. Spolek péče o blaho venkova, Praha, 97 s.

KUBEŠ, J., KRAFT, S. (2011): Periferní oblasti jižních Čech a jejich sociálně populační stabilita. Sociologický časopis, 47, č. 4, s. 805-829.

KULDOVÁ, S. (2005): Podbořansko – „nová“ či „klasická“ periferie? In: NOVOTNÁ, M. a kol.: Problémy periferních oblastí (ed.). Univerzita Karlova, Přírodovědecká fakulta, Katedra sociální geografie a regionálního rozvoje, Praha, s. 100-108.

MACEŠKOVÁ, M., OUŘEDNÍČEK, M., TEMELOVÁ, J. (2009): Sociálně prostorová diferenciacie v České republice: implikace pro veřejnou (regionální) politiku. Ekonomický časopis, 57, č. 7, s. 700-715.

MAJEROVÁ, V. a kol. (2003): Český venkov 2003 – situace před vstupem do EU. Česká zemědělská univerzita, Provozně-ekonomická fakulta, Praha, 210 s.

MARADA, M., KVĚTOŇ, V. (2010): Diferenciacie nabídky dopravních příležitostí v českých obcích a sociogeografických mikroregionech. Geografie, 110, č. 1, s. 21-43.

MAŘÍKOVÁ, P. (2003): Český venkov ze statistického pohledu. In: MAJEROVÁ, V. a kol.: Český venkov 2003 – situace před vstupem do EU. Česká zemědělská univerzita, Provozně-ekonomická fakulta, Praha, s. 37-46.

MAŘÍKOVÁ, P. (2005): Vylidňování českého venkova – minulost a současnost. In: SVATOŠ, M., BOHÁČKOVÁ, I.: Výroční konference České geografické společnosti. Nové výzvy pro geografii. Česká zemědělská univerzita, Provozně-ekonomická fakulta, Praha, s. 554-559.

MUSIL, J. (1988): Nové pohledy na regeneraci našich měst a osídlení. Územní plánování a urbanismus, 15, č. 2, s. 67-72.

MUSIL, J., MÜLLER, J. (2008): Vnitřní periferie v České republice jako nástroj sociální exkluze. Sociologický časopis, 44, č. 2, s. 321-348.

MYRDAL, G. (1957): Economic Theory and Under-developed Regions. Gerald Duckwords, London.

NOVÁK, J., NETRDOVÁ, P. (2011): Prostorové vzorce sociálně-ekonomické diferenciaci obcí v České republice. Sociologický časopis, 47, č. 4, s. 717-744.

NOVOTNÁ, M. a kol. (2005): Problémy periferních oblastí (ed.). Univerzita Karlova, Přírodovědecká fakulta, Katedra sociální geografie a regionálního rozvoje, Praha, 184 s.

OUŘEDNÍČEK, M. (2002): Suburbanizace v kontextu urbanizačního procesu. In: SÝKORA, L.: Suburbanizace a její sociální, ekonomické a ekologické důsledky (ed.). Ústav pro ekopolitiku, Praha, s. 39-54.

OUŘEDNÍČEK, M., NOVÁK, J., ŠIMON, M. (2013): Současné změny migrační bilance nejmenších českých obcí. In: Výroční konference České geografické společnosti. Nové výzvy pro geografii. Masarykova univerzita, Brno, s. 247-255.

PERLÍN, R. (1998): Typologie českého venkova. Zemědělská ekonomika, 44, č. 8, s. 349-358.

PERLÍN, R. (2003): Typologie venkova. In: MAJEROVÁ, V. a kol.: Český venkov 2003 – situace před vstupem do EU. Česká zemědělská univerzita, Provozně-ekonomická fakulta, Praha, s. 113-120.

PERLÍN, R. a kol. (2019): Typologie mikroregionů Česka. Urbanismus a územní rozvoj, 22, č. 4, s. 8-13.

PERLÍN, R., KUČEROVÁ, S., KUČERA, Z. (2010): Typologie venkovského prostoru Česka. Geografie, 115, č. 2, s. 161-187.

PHILIP, L. J., SHUCKSMITH, M. (2003): Conceptualizing social exclusion in rural Britain. European Planning Studies, 11, č. 4, s. 461-480.

PILEČEK, J. (2005): Příspěvek k metodice vymezování periferních oblastí: modelové území okresu Prachatice. In: NOVOTNÁ, M. a kol.: Problémy periferních oblastí (ed.). Univerzita

Karlova, Přírodovědecká fakulta, Katedra sociální geografie a regionálního rozvoje, Praha, s. 81-91.

PINILLA, V., AYUDA, M., SÁEZ, L. (2008): Rural Depopulation and the Migration Turnaround In Mediterranean Western Europe: A Case Study of Aragon. *Journal of Rural and Community Development*, 3, č. 1, s. 1-22.

RIZZO, A. (2016): Declining, transition and slow rural territories in southern Italy Characterizing the intra-rural divides. *European Planning Studies*, 14, č. 2, s. 231-253.

SHAW, J. M. (1979): *Rural Deprivation and Planning*. Geobooks, Norwich, 207 s.

SRB, V. (2004): Urbanizace a vylidňování venkova. In: 1000 let obyvatelstva českých zemí. Karolinum, Praha, s. 58-75.

ŠIMON, M., OUŘEDNÍČEK, M. (2010): Migrace na venkov a kontraurbanizace: přehled konceptů a diskuze jejich relevance pro výzkum v Česku. In: *Geografie pro život v 21. století: Sborník příspěvků z XXII. sjezdu České geografické společnosti pořádaného Ostravskou univerzitou v Ostravě 31. srpna – 3. září 2010*. Ostravská univerzita v Ostravě, Ostrava, s. 738-743.

TRLIFAJOVÁ, L., HURRLE, J. (2018): Stěhování chudých a vznik sociálně vyloučených lokalit na venkově z perspektivy místních samospráv. In: BERNARD, J. a kol.: *Nic se tady neděje – životní podmínky na periferním venkově* (ed.). Sociologické nakladatelství, Praha, s. 204-221.

WALLERSTEIN, I. (1979): *The capitalist world-economy*. Cambridge University Press, Cambridge, 320 s.

WEBER, G. (2009): Der ländliche Raum – Mythen und Fakten: dargestellt am Beispiel Österreich. *Flächenmanagement und Bodenordnung*, č. 4, s. 169-173.

WOODS, M. (2011): *Rural*. Routledge, Abington, 336 s.

7.2 Elektronické zdroje

ARCDATA PRAHA (2016): ArcČR 500 – Geografické informační systémy (GIS), <https://www.arcdata.cz/produkty/geograficka-data/arccr-500>

ČESKÝ ROZHLAS (2019): Italská městečka prodávají domy za jediné euro. Brání se tak zániku, <https://plus.rozhlas.cz/italska-mestecka-prodavaji-domy-za-jedine-euro-brani-se-tak-zaniku-8117278>

ČSÚ (2015): Historický lexikon obcí České republiky 1869-2011, https://www.czso.cz/csu/czso/iii-pocet-obyvatel-a-domu-podle-kraju-okresu-obci-a-casti-obci-v-letech-1869-2011_2015

ČSÚ (2019a): *Bilance obcí* (data poskytnutá z interní databáze ČSÚ).

ČSÚ (2019b): Projekce obyvatelstva v krajích ČR – do roku 2070,
<https://www.czso.cz/csu/czso/projekce-obyvatelstva-v-krajich-cr-do-roku-2070>

ČSÚ (2020): Části obce díly, https://www.czso.cz/csu/rso/casti_obce_dily

EUROSTAT (2019): Local Administrative Units (LAU),
<https://ec.europa.eu/eurostat/web/nuts/local-administrative-units>

MF DNES (2014): Španělé prodávají liduprázdné vesnice, stojí jako garsonka v Praze,
https://www.idnes.cz/zpravy/zahranicni/spanele-v-krizi-nabizeji-liduprazdne-vesnice-na-prodej.A140313_164355_zahranicni_btw

MF DNES (2020a): Srbsko řeší populační katastrofu. Na to už je pozdě, míní experti,
https://www.idnes.cz/zpravy/zahranicni/srbsko-demografie-ubytek-obyvatelstva-balkan-populace-vymirani.A200211_210930_zahranicni_aha?

MF DNES (2020b): Vylidněné italské město láká nové obyvatele. Bude jim platit nájem,
https://www.idnes.cz/zpravy/zahranicni/italie-teora-najem-obyvatele-zemetreseni-dum-za-euro.A200220_123110_zahranicni_vlc